

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ ІНСТИТУТ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПСИХОТЕРАПІЇ**

Кафедра клінічної психології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему:

**Стилі батьківського виховання і їх вплив на формування
особистості дитини молодшого шкільного віку**

Виконала:

студентка 2-го курсу групи ПМ - 213
спеціальності 053 Психологія
освітньо-професійна програма Клінічна
психологія

Шведка Олександра Вікторівна

(прізвище, ім'я, по батькові)

Науковий керівник:

К.ПСИХОЛ.Н.

(наукова ступінь, вчене звання)

Пономарьова Вікторія Костянтинівна

(прізвище, ім'я, по батькові)

Робота рекомендована до захисту
рішенням кафедри клінічної психології

Протокол № _____ від «_____» червня 2023р.

Зав. кафедри _____ д.психол.н.,с.н.с. Лисенко Ірина Павлівна
підпис (наукова ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові)

Київ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СТИЛІВ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ І СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТРИВОЖНОСТІ ДИТИНИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	
1.1. Стилї батьківського виховання та тривожність молодших школярів	5
1.2. Роль сім'ї у розвитку емоційно-вольової сфери дитини та запобіганні тривожності	12
1.3. Тривожність у молодшому шкільному віці та причини її виникнення	18
Висновки до Розділу 1	23
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛИМАТУ РОДИНИ НА СТИЛЬ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ І ТРИВОЖНІСТЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	
2.1. Підходи до дослідження впливу стилів батьківського виховання на тривожність молодшого школяра	25
2.2. Організація та проведення емпіричного дослідження	30
2.3. Аналіз результатів і інтерпретація отриманих результатів	38
Висновки до Розділу 2	51
РОЗДІЛ 3. ПРОГРАМА ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ГАРМОНІЗАЦІЇ СТИЛЮ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ ДЛЯ РЕГУЛЮВАННЯ РІВНЯ ТРИВОЖНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	
3.1. Обґрунтування методики роботи з батьками щодо гармонізації стилю батьківського виховання	52

3.2. Зміст програми психокорекційної роботи з гармонізації стилю батьківського виховання для зниження та профілактування дитячої тривожності	60
Висновки до Розділу 3	75
ВИСНОВКИ	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80
ДОДАТКИ	83

ВСТУП

Поняття стилю батьківського виховання у загальному значенні відображає характерне ставлення до дитини, яке проявляється через конкретні способи впливу та особливості взаємодії. У практичній сфері йдеться про емоційну підтримку дітей батьками, їх бажання та вміння долучатися до певних видів діяльності, про спілкування, яке сприяє гармонійному розвитку особистості дитини у сім'ї.

Також тривожність за сучасних умов є значущим фактором становлення особистості. Тому це явище досліджується у багатьох сенсах: філософському, психіатричному, психологічному тощо. Обозначена проблема знайшла своє відображення в працях таких науковців, як В. Астапов, В. Ананьєв, М. Кляйн, О. Захаров, В. Мясищев, К. Роджерс, О. Співакокска, А. Прихожан, Л. Стукан, З. Фройд, Р. Шевченко, К. Хорні та інші.

Особлива увага приділяється дитячій тривожності взагалі, і тривожності молодших школярів зокрема. Молодший шкільний вік визнається емоційно насиченим періодом розвитку дитини. Початок систематичного навчання розширює коло потенційно складних, іноді навіть загрозливих з точки зору дитини ситуацій. Більшої уваги з боку оточення набувають вчинки дитини, моральне регулювання відносин тощо. На стан дитини в цей період впливає багато різних чинників, визначення і дослідження яких загострюють інтерес до даного явища та потребують його вивчення у різних аспектах.

Тема роботи Стилі батьківського виховання і їх вплив на формування особистості дитини молодшого шкільного віку є актуальною, оскільки потребує дослідження періоду розвитку дитини надзвичайно важливого для становлення особистості - періоду переходу до систематичної навчальної діяльності, переживання кризи даного віку, адаптації до нових умов і середовища тощо. У даному процесі значущості набувають такі соціально-психологічні чинники, як роль батьків, їх ставлення до дитини, система обраних ними впливів. Це, у свою

чергу, вимагає від батьків уваги, усвідомлення власних позицій, оптимальної емоційної дистанції та забезпечення нормального рівня тривожності.

Об'єктом дослідження феномен дитячої тривожності дітей молодшого шкільного віку.

Предметом дослідження - стилі батьківського виховання їх вплив на формування особистості дитини молодшого шкільного віку.

Мета роботи полягає дослідити провідні тенденції впливу стилів батьківського виховання на розвиток емоційно-вольової сфери і тривожність молодших школярів.

Залежно від мети при виконанні даної роботи виконувались такі завдання:

1. Проаналізувати наукову літературу з обраної тематики.
2. Організувати та провести емпіричне дослідження.
3. Проаналізувати та проінтерпретувати отримані результати.
4. Розробити програму психокорекційної роботи з гармонізації батьківських відносин для зниження дитячої тривожності.

Для реалізації мети та вирішення завдань роботи було використано наступні методи:

1. Теоритичний :
 - аналіз науково-теоретичних джерел з теми дослідження,
2. Емпіричний:
 - письмове опитування,
 - методика Вимірювання батьківських установок і реакцій (PARI),
 - опитувальник С.Степанова Стилi батьківської поведінки,
 - тест-опитувальник батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін),
 - тест А.І. Захарова на оцінування рівня тривожності,
3. Математико-статистичний;
4. Метод психологічних інтервенцій.

Робота складається зі вступу, теоретичної та методичної частин, висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СТИЛІВ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ І СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТРИВОЖНОСТІ ДИТИНИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Тенденції впливу стилів батьківського виховання на тривожність молодших школярів

Поняття стилю батьківського виховання у загальному значенні відображає характерне ставлення до дитини, яке проявляється через конкретні способи впливу та особливості взаємодії. У практичній сфері йдеться про емоційну підтримку дітей батьками, їх бажання та вміння долучатися до певних видів діяльності, про спілкування, яке сприяє гармонійному розвитку особистості дитини у сім'ї.

Стиль батьківського виховання як наукове поняття стоїть в одному семантичному рядку з такими поняттями, як батьківська позиція, тактика виховання, тип виховання [10;12]. Ці поняття поєднані загальним терміном батьківського виховання, оскільки саме воно включає такі його складові, як ставлення до дитини, уявлення про неї, визначення способів впливу на її особистість, характер взаємодії.

У визначенні “батьківського ставлення” підкреслюється цілісність системи різноманітних почуттів до дитини, особливостей сприйняття та усвідомлення її характеру, поведінки. При цьому ставлення батьків характеризується такою ознакою, як адекватність. Неадекватність батьківського ставлення виявляється у гіпоопіці, недостатній увазі, або у гіперопіці, надмірному контролі.

Перша викликає у дітей нестачу сенсорної взаємодії, інфальтивність, нерозвиненість вищих почуттів, що, на думку М.І. Буянова, призводить до надмірної рухливості, метушливості, роздратованості у їх поведінці. Друга співвідноситься із системою суттєвих обмежень, що може викликати невротичні прояви, сприяти розвитку станів пригніченості, тривожності, невпевненості,

заважає розвитку психічної зрілості [6]. В останньому випадку йдеться про формування соціальних навичок дитини, і, у першу чергу, її здатності до самоконтролю через інтеріоризацію способів контролю, які використовуються батьками. Адекватність зазначених явищ проявляється у поєднанні емоційного прийняття зі значним обсягом вимог, за умов їх ясності для дитини, відсутності суперечливостей, послідовності пред'явлення. Адекватне батьківське ставлення сприяє більшій адаптованості особистості до шкільного життя та спілкування з однолітками. У поведінці таких дітей спостерігаються активність, незалежність, ініціативність, доброзичливість, емпативність.

Вважається, що вперше поняття стилю батьківського виховання було застосовано американською дослідницею Діаною Баумрінд у 60-х роках 20 сторіччя. Завдяки її роботам в американській психології почалося вивчення особливостей впливу на дітей, контролю з боку батьків, змісту та форм їх спілкування. Баумрінд виявила два протилежні стилі, які майже в однаковій мірі шкодять дитині, такі як авторитарний та поблажливий. Якщо перший містить домінуючу тенденцію тотального контролю, вимог щодо суворої дисципліни, слухняності, то другий ґрунтується виключно на забезпеченні емоційної підтримки, навіть шляхом ігнорування соціальних правил. Дослідивши негативні наслідки обох стилів, вона запропонувала стиль виховання, який є більш збалансованим, згідно з яким батьки пропонують певні стандарти поведінки і спрямовують дітей на їх засвоєння, а також заохочують до розвитку самостійності, відповідальності тощо. Такий стиль виховання отримав назву авторитетного.

Пізніше, вже у 80-х роках до цих стилів батьківського виховання вчені додали стиль непричетного виховання, який втілює бажання батьків забезпечувати виключно умови життя дитини, не дбаючи про все інше.

Обґрунтування означених стилів дозволило виокремити ознаки, за якими стилі виховання різняться і можуть класифікуватися. Це такі ознаки, як вимогливість та чуйність. У непричетному вихованні немає жодної з цих ознак, у авторитарному домінує вимогливість за рахунок чуйності, у поблажливому

навпаки. Гармонійність забезпечує авторитетний стиль. Саме він був визнаний водночас і чуйним і вимогливим, а з точки зору їх поєднання - оптимальним.

Зазначені вище стилі стали стандартною системою їх класифікації. На цій основі створювались інші класифікації, доповнювались вже існуючі.

На підставах поєднання чуйності і вимогливості зазнали вивчення та опису такі стилі, як демократичний, авторитарний, ліберальний і індіферентний. З появою даної класифікації авторитетний, поблажливий та непричетний стилі були значно доповнені.

Демократичний стиль можна визначити як аналог авторитетного. Як зазначалось вище, поєднує у собі високі рівні вимогливості і чуйності. Турбота про дитину, її підтримка є необхідними складовими такого стилю. Крім того, він проявляється у прагненні батьків заохочувати особистість дитини до самостійності.

Авторитарний стиль характеризується тим, що в ньому високий рівень вимогливості вживається з низьким рівнем чуйності. В першу чергу, батьки - це авторитетні особи, яким притаманні директивність, домінування вказівок, встановлення суттєвих обмежень щодо поведінки дитини.

Ліберальний стиль (поблажливий за попередньою класифікацією) відображає низький рівень вимогливості у поєднанні з високим рівнем чуйності. В практиці використання даного стилю велика кількість вимог, слабкість батьківського контролю, покарання за неприпустиму поведінку зводяться до мінімуму.

Індіферентний стиль (непричетний) - це низькі рівні по двох показниках - чуйності і вимогливості. У батьківському ставленні до дитини замало вимог, а також байдужість щодо їх потреб.

Серед класифікацій стилів батьківського виховання звертає на себе увагу класифікація на основі впливу на дитину. Основними стилями за даною класифікацією виступають авторитарний, ліберальний, демократичний, як і у попередній класифікації. До них додається стиль, який отримав назву гіперопіки.

В основі цього стилю надмірна опіка у вигляді піклування, коли переважає бажання зробити все за дитину, попереджаючи навіть її активність.

Крім зазначених вище класифікацій у сучасній психологічній літературі виокремлюють потуральний, змагальний, розважливий, запобігливий, контролюючий, співчутливий, гармонійний стилі батьківського виховання. Для визначення цих стилів використовується система ознак, серед яких ставлення батьків до дитини, спосіб взаємодії, провідні методи впливу і їх зміст. Саме цю класифікацію ми взяли за основу для дослідження у даній курсовій роботі. Їх опис наведено нижче.

Як бачимо з аналізу, класифікації стилів батьківського виховання розкривають різні підходи до визначення ключових ознак впливу на особистість дитини, вияву зв'язку батьків і дитини.

Дослідження дозволяють виявити, як саме впливають на емоційно-вольову сферу особистості певні стилі батьківського виховання. Результати аналізу представлені у таблиці.

Таблиця 1.1

Вплив стилю батьківського виховання на емоційно-вольову сферу особистості дитини

№ з/п	Стиль виховання	Тип особистості	Виявлення батьківського ставлення	Направленість взаємодії
1.	Потуральний	Конформний	- Ігнорування емоційного стану дитини; - Байдужість до потреб дитини; - Бачення виключно достоїнств дитини	Розкриття всіх сторін вияву дитини, зміна ставлення до дитини на адекватне
2.	Змагальний	Пошуковий	- Захист дитини від будь-яких критичних зауважень; - Домінування розвитку інтелектуальних здібностей дитини	Розкриття привабливості товариськості, розвиток у дитини самоконтролю, сумлінності

3.	Розважливий	Сенситивний	- Домінування емоційного стану; - Шанобливе ставлення	Донесення необхідності розвитку вольових якостей дитини
4.	Запобігливий	Інфантильний	- Задоволення всіх бажань дитини; - Позбавлення дитини активності; - Демонстрація ситуативної моралі	Переконання у необхідності надання дитині активності, зацікавлення її у діяльності
5.	Контролюючий	Тривожний	- Контроль вольових виявлень дитини; - Відсутність підтримки, емоційних стосунків; - Домінування позиції щодо створення матеріальних умов	Донесення інформації про необхідність доповнення системи контролюючих виховних впливів
6.	Співчутливий	Інтровертований	- Залучення дітей до сімейних справ і проблем; - Домінування позиції долаання перешкод	Розкриття можливостей розвитку ініціативності дитини, вміння захистити себе
7.	Гармонійний	Гармонійний	- Врівноваженість, збалансованість, зрілість впливів; - Повага до особистості	Донесення інформації про виявлення всіх сторін дитини

За таблицею можна відстежити такі особливості, як залежність типу особистості від стилю батьківського виховання; ключові позиції батьківського ставлення до дитини; направленість взаємодії психолога, вчителя з такими сім'ями щодо визначення спільних підходів до виховання дитини з домінуванням тенденцій відповідного типу.

Кожний із зазначених типів особистості має свої відмінності щодо емоційно-вольової сфери та емоційно-психологічного стану.

На основі аналізу психологічної літератури нами виявлені загальні тенденції впливу проявів стилів батьківського виховання на особистість дитини:

- Система впливів, що поєднує вимогливість, послідовність та гнучкість, пояснення з боку батьків мотивації власних вимог, єдність вимог батька та матері

сприяють тому, що дитина засвоює норми соціального життя, вміння орієнтуватися та дотримуватися їх, відчуваючи свою самостійність і незалежність.

- Авторитетність батьків надає вихованню ознак розумної дисциплінованості, відповідального ставлення до особистості дитини, а емоційна підтримка сприяє тому, що у дитини формується орієнтація на досягнення успіху в житті, адекватна самооцінка.

- Турботливе ставлення батьків до дитини, її потреб мотивує до розвитку і особистісного зростання.

- Перевага або виключне домінування контролюючих впливів, методів покарання може негативно впливати на тривожність, самооцінку дитини, перешкоджає повноцінному розвитку її особистості.

- В атмосфері авторитарності можуть розвиватися такі особисті риси дитини, як відлюдність, боязкість, похмурість, невибагливість, дратівливість тощо, найчастіше діти стають тривожними, не керованими та агресивними.

- Надання дитині повної самостійності, поступливість її вимогам, потурання її примхам можуть призвести до безвідповідальності, інфантильності, розбещеності дитини, яка може в присутності інших людей поводити себе неадекватно та імпульсивно.

- Байдужість батьків до дитини може вплинути на розвиток у неї відчуттів самотності, замкненості, некерованості, агресивності, в їх поведінці можуть простежуватися схильність до різних видів залежності, до девіантної поведінки.

Аналіз підходів до визначення поняття стилю батьківського виховання звертає увагу на існування інших понять, які у семантичному сенсі тотожні, але мають певні смислові відтінки. Це такі поняття, як батьківська позиція, тактика виховання, тип виховання.

Похідним вважається поняття батьківського виховання, яке визначається через поєднання ставлення до дитини, уявлення про неї, визначення способів впливу на її особистість, характер взаємодії. Кожен із зазначених елементів має провідну ознаку: ставлення батьків до дитини - адекватність, уявлення про неї -

об'єктивність, визначення способів впливу на її особистість - впливовість, характер взаємодії - конструктивність.

Введене у 60-х роках двадцятого сторіччя, поняття батьківського виховання, сприяло відокремленню стилів - авторитарного та поблажливого, до яких в подальшому було додано авторитетний, а пізніше - непричетний. Основними ознаками, за якими розглядались указані стилі, є вимогливість та чуйність: авторитарний стиль має домінування вимогливості за рахунок чуйності, поблажливий - чуйності за рахунок вимогливості, непричетний стиль характеризується відсутністю даних ознак і лише авторитетний забезпечує їх гармонійне поєднання.

Це сформувало підґрунтя для появи, дослідження та обґрунтування нових стилів батьківського виховання та їх класифікацій. Більш сучасна класифікація за вимогливістю-чуйністю містить такі стилі батьківського виховання, як демократичний, авторитарний, ліберальний і індіферентний.

За ознакою впливу на дитину сформувалась класифікація, у межах якої розглядаються авторитарний, ліберальний, демократичний стилі та гіперопіка. Проведені дослідження дозволили обґрунтувати класифікацію на підставі визначення системи ознак, таких як ставлення батьків до дитини, способів взаємодії, провідні методи впливу. Відповідно до складу класифікації увійшли такі стилі: потуральний, змагальний, розважливий, запобігливий, контролюючий, співчутливий, гармонійний. Саме ця класифікація набула найбільшого розповсюдження.

Однак подальші дослідження стилів батьківського виховання призводили до того, що на практиці проявляються не самі стилі у їх чистому вигляді, а певні тенденції, що дозволило науковцям розробити певні шкали для виміру та діагностування зазначеного.

Аналіз сутності поняття стилю батьківського виховання, класифікації стилів дозволяє виявити теоретичні засади даного явища, а також можливості використання у практиці роботи з дітьми та їх батьками залежно від віку та особливостей дитини.

1.2. Роль сім'ї у розвитку емоційно-вольової сфери дитини та запобіганні тривожності

Молодший шкільний вік визначається перш за все тим, що домінуючим видом діяльності стає систематична навчальна діяльність, а оточення набуває подальшого розширення, урізноманітнення соціальних ролей. З'являються нові системи стосунків, такі як “особистість дитини - вчитель”, “особистість дитини - школярі” тощо. Вони уособлюють більш розгалужену систему “особистість - суспільство”. Ця система починає визначати ставлення дитини до батьків, до оточення взагалі [21].

Емоційний досвід дитини значно збагачується, що впливає на формування її особистості. Але значущими залишаються стосунки з близькими дорослими і, перш за все, батьками.

Психологічна література відображає значну кількість досліджень, що присвячені стосункам з матір'ю, тому, як матір впливає на розвиток особистості дитини [29].

Вважається, що вплив матері забезпечує формування цілісності особистості, її якостей, сприйняття і відчуття світу. Це відбувається тоді, коли дитина відчуває емоційну підтримку матері, її тепло, чуйність, турботу.

Дослідження впливу батька дозволяють звернути увагу на його значення у формуванні самооцінки дитини, образу власного “Я”, а також у формуванні сприйняття сім'ї (якщо батько сприймає сім'ю як похідне від його “Я”, то у дитини “Я” походить від сім'ї) [34]; у розвитку соціальних інтересів дитини [цит. за 21]; у наданні дитині більшої самостійності [12] ; у формуванні таких рис, як оптимістичне сприйняття життя, врівноваженість, здатність до самоконтролю, налаштування на взаємодію із соціальним середовищем [6].

Відповідно до теми випускної кваліфікаційної роботи ми не можемо не звернути увагу на залежність виникнення та розвитку тривоги дитини молодшого шкільного віку від батьківського ставлення та домінуючих тенденцій виховання. Вчені відзначають, що найпоширенішою причиною виникнення цього явища є завищені вимоги до особистості дитини, відсутність гнучкості у

вихованні, стереотипність ставлення до дитини, взаємодії з нею. Батьки можуть зорієнтовувати своїх дітей не тільки на високі досягнення у навчанні, а і у спорті, мистецтві тощо, не враховуючи їх схильності, здібності, активність. Навіть діти, які добре вчаться, встигають все виконувати можуть зазнавати розвитку тривожності, особливо, якщо вони є сумлінними, вимогливими до себе. Відповідати створеному батьками образу складно і не під силу, вони починають орієнтуватись на значимі для батьків дії, очікуваний ними результат.

Вчені спостерігають, що переживання тривоги різниться залежно від статі: у молодшому шкільному віці хлопчики переживають тривожність більш інтенсивно, до дев'яти-одинадцяти років показники тривожності у хлопчиків і дівчат вирівнюються, а в подальшому після дванадцяти років у дівчаток спостерігається зростання загальної тривожності, однак у хлопчиків помітними стають порушення у зазначеній сфері [38].

Тривожність у молодшому шкільному віці найчастіше досліджується у зв'язку з початком систематичного навчання, навіть є спеціальний термін - шкільна фобія. Назовні ця фобія проявляється при необхідності йти до школи, але внутрішньо може переживатися як необхідність залишати дім, розлучатися з батьками, до яких прив'язана дитина. Іноді самі батьки стають джерелом шкільної фобії, коли сприймають початок навчання як драматичну подію, посилюють контроль за дитиною, намагаються замість неї виконувати навчальні дії. Гіпертрофований рівень очікувань, вимог, відсутність необхідного досвіду спілкування з іншими дітьми, перш за все, однолітками, надмірна прив'язаність до матері, невпевненість у собі посилюють тривожність. Ось чому, готуючи дитину до школи, так важливо розвивати в ній впевненість, самостійність, підтримувати її активність, допитливість, забезпечувати формування досвіду спілкування.

Відповідно до завдань роботи нас цікавили дослідження впливу батьків. У роботах М.Й. Боришевського, Г.Я. Варги, В.І. Гарбузова, Т.В. Говорун, Е.Г. Ейдемилера, О.І. Захарова, А.Є. Лічко, В.В. Століна, Т.С. Яценко та інших виявляється залежність між формуванням особистості дитини і стилем сімейного

виховання, а саме вплив ставлення батьків до дитини, способів спілкування у родинному колі. Вчені доводять, що певні способи поводження з дитиною формують особливості її психіки і поведінки [6;10].

Особливого значення ці аспекти набувають під час вікових криз, які переживає дитина. Саме одна із таких криз припадає на молодший шкільний вік, це криза 6-7 років. Зміни анатомо-фізіологічного, соціального плану, домінування систематичної навчальної діяльності, розвиток психологічних новоутворень щодо довільності психічних процесів та властивостей, внутрішнього плану дій, рефлексії тощо потребують батьківської підтримки, розуміння батьківського ставлення, взаємодії з батьками [10;248].

Важливими важелями стають родинна атмосфера, устрій родини, стиль та спосіб життя, стереотипи сімейного виховання [16]. Дитина у молодшому шкільному віці сприймає світ і себе через сприйняття близьких дорослих. Очікування з боку батьків, їх оцінні судження мають бути відповідними до вікових можливостей дитини, у протилежному випадку її уявлення про себе стають викривленими, неадекватними. Спотворене уявлення дітей про себе формується у сім'ях, в яких з дітьми не займаються, водночас вимагаючи слухняності, низько оцінюють їх можливості, здатність до навчання, при цьому дорікаючи, караючи, навіть при сторонніх. У таких сім'ях батьки часто не вірять у власних дітей. У свою чергу діти це відчують, в них може формуватися відповідна установка, яка діятиме впродовж всього життя і стає перешкодою розвитку емоційно-вольової сфери особистості, таких її складових, як постановка і реалізація життєвих цілей, а також взаємодія з оточуючими.

В процесі аналізу ми переконалися в тому, що посилений контроль сприяє розвитку тривожного типу особистості. Крім того, потурання та співчуття з боку батьків можуть викликати тривогу через настороженість до оточення, змагальність - сприяти розвитку тривожності через прагнення "виграти змагання" задля задоволення очікувань батьків, розважливий містить в собі загрозу щодо появи тривожності внаслідок чутливості, емпатійності дитини.

Емоційна підтримка, яку дають батьки, зменшує напругу, заспокоює дитину, компенсує негативні переживання.

Найбільш привабливим у даному контексті є гармонія стосунків та батьківських впливів. Саме гармонійність забезпечує формування відповідного набору соціально-психологічних рис особистості. Дитина відрізняється розважливістю, вмотивованістю вчинків, здатна проявляти чуйність до оточуючих, повагу. Вона віддано дружить, не приховує своїх почуттів, активна та ініціативна у навчальній та будь-якій іншій діяльності. Старанність, відповідальність дозволяють такій дитині знаходити своє місце у групі або класному колективі. Таким дітям притаманні адекватна самооцінка, оптимальний рівень тривожності, дотримання даного слова, виконання обіцянок. У дитини рано виявляються вольові якості і така їх складова, як самоконтроль.

Формуванню конформного ставлення до оточення сприяє потурання дитині, її прагненням. Дитина, за таких умов, вчиться підлаштовуватися, обирати вигідні форми взаємодії з оточуючими, а тому перебуває у стані насторожі, під дією стресу, в умовах протиріччя між прилюдним дотриманням правил, що прийняті у суспільстві, соціальному оточенні, та правилами, що діють у родині. У взаємодії з однолітками не здатна співчувати, співпереживати, створювати безкорисні дружні стосунки, важко приживається в колективі, у своїх невдачах звинувачує інших, конфліктує. У навчальній діяльності, фізичній праці молодший школяр не виявляє зацікавленості, втома від виконання такої діяльності наступає швидко, дитина робить спроби ухилятися від виконання тих чи інших дій. Часто виявляє несумлінне ставлення до дорученого. На тлі ігнорування певних правил, можливих заборон, моральних норм така особистість обмежує доцільні впливи, орієнтуючись виключно на оцінку.

Ігнорування емоційних переживань, емоційне відсторонення, посилена увага до емоційного стану, а також зосередження на необхідності подолання перешкод створюють передумови для зростання тривожності, невпевненості дитини у собі, беззахисності перед сильними переживаннями. При цьому розвиваються сенситивність, інтровертованість. Поведінка дітей за умов їх

прояву різнитися, але емоційне навантаження залишається значним, що потребує уваги з боку батьків.

Внутрішню стресогенність, напругу спричиняє і атмосфера порівняння, змагання. Особистість молодшого школяра переконується у тому, що має переваги над іншими дітьми та однокласниками. Певні поразки можуть вибити її зі звичного стану пихатості, викликати тривожні, депресивні та апатійні наслідки. До цього додається ще й можливість перевтом, хворобливість, як відповідь на бажання батьків залучити дитину у різноманітні додаткові спеціальні школи, гуртки тощо. А можливе покарання за “невідповідність очікуванням” батьків безвосередньо впливає на емоційний стан дитини, її здатність протистояти батьківському диктату.

Прагнення батьків запобігати невдачам перетворює атмосферу життя всієї родини на недовірливість, осторогу, постійну опіку, що викликає тривожність. Дитина позбавляється самостійності, за неї вирішуються всі питання, обираються інтереси, регламентується її активність і поведінка, навіть гра. Запобігливий стиль батьківського виховання має певні обтяжуючі обставини, оскільки може виникнути внаслідок хворобливості дитини, коли батьки змушені реагувати на прояви нездоров'я, попереджувати їх. Позбавлена активності дитина, за таких умов, привчається до того, що будь-яка її примха задовольняється, у її поведінці починає домінувати інфантилізм, а у її цінностях - ситуативна мораль. Це призводить до того, що дитина легко потрапляє під вплив будь-якої більш-менш привабливої для неї групи, довіряється сторонній думці. Формується інфантильність особистості. До її формування можуть вести і певні особливості батьків, коли вони бояться порушувати заведений порядок, діють педантично, виключно за прийнятим ними алгоритмом. Інфантилізм позначається на навчальній діяльності, позбавляє її вмотивованості. Навіть якщо дитина має неабиякі інтелектуальні здібності, не бажаючи працювати, вона не досягає результатів у навчанні, має погану успішність.

Найбільшого емоційного навантаження викликає контроль, пов'язаний із посиленням регламентацій. Перш за все, контролю та регламентації піддається

воля дитини. В емоційному плані така особистість відчуває брак ласки, підтримки, теплих стосунків. Дитина починає добре розумітися на своїх слабкостях, недоліках, але не відчуває сильних сторін. Виникає невпевненість у собі, у тому, як треба поводитись, вчинки можуть набувати ознак неадекватності, сприйматися як захисні.

Проведений теоретичний аналіз батьківських впливів на емоційно-вольову сферу і тривожність дитини дає можливість відстежити певні тенденції, серед яких відповідно до завдань роботи ми визначили особливості прояву тривожності.

1.3. Тривожність у молодшому шкільному віці та причини її виникнення

Тривожність визначає емоційно-психологічний стан людини, можливості докладання нею вольових зусиль. Вона відображає незахищеність особистості перед труднощами і протиріччями оточення внаслідок відсутності або недостатності емоційної підтримки і, в першу чергу, від батьків, неадекватного їх ставлення.

Враховуючи те, що початок систематичного шкільного навчання завжди супроводжується підвищенням тривожності, ця проблема набуває особливого сенсу. Варто зазначити, що оптимальний рівень тривожності має активізує значення. Тривожність за такого рівня набуває ознак мобілізуючого фактору, що конструктивно впливає на увагу, пам'ять, інтелектуальну пізнавальну діяльність загалом.

Однак якщо рівень тривоги перевищує оптимальну межу, дитина починає панікувати, що уповільнює її навчальну діяльність, дестабілізує емоційно-вольову сферу. Емоційні порушення, які виникають через тривожність, мають низку кваліфікаційних термінів. Це і шкільна дезадаптація, шкільний невроз, страх школи тощо. В той же час доволі часто спостерігаються ситуації, коли початок систематичного шкільного навчання лише виявляє особливості дитини, які формуються під впливом стилів батьківського виховання у попередні вікові періоди.

Не випадково питанням тривожності приділялось і приділяється багато уваги з боку науковців. Можна відокремити різні підходи до вивчення визначеного явища.

Один із аспектів, з яких розглядається тривожність, - це її представлення з точки зору переживання емоційної модальності, що відбивається та проявляється у сфері мотивації вчинків та дій. Перші праці, в яких розглядається цей аспект, належать таким вченим, як Дж. Браун, А. Валлон, П. Жане, У. Кеннон, К. Левін, Х. Ліделла, Н. Міллер, Ж. Піаже, Г. Сельє, Д. Хебб, П. Фресс, Р. Шульц, П. Янг та інші.

У системі психоаналітичних знань тривожність розглядається як явище, виникнення якого спостерігається в процесі народження дитини і розвивається під дією інших факторів. Такий підхід можна побачити в роботах відомих психологів, серед яких Ф. Грінейкр, М. Клейн, К. Майер, О. Ранк, Г. Салліван, К. Хорні, А. Фрейд, З. Фрейд, О. Феніхель, Н. Фоудор, Е. Фромм, К. Юнг тощо.

Біхевіористичний напрямок психологічної думки, теорії соціального научіння щодо тривожності (І. Блумер, Е. Дюркгейм, П. Жане, М. Кун, Дж. Мід, Б. Скіннер, Е. Толмен) визначають тривожність як наслідок відсутності соціальних навичок.

Екзистенціональний підхід (А. Камю, Дж. Сартр, М. Хайдеггер, К. Ясперс) розглядає тривожність як беззахисність особистості, навіть як загрозу існуванню. І це ставиться в залежність від визнання особистості іншими людьми, від оцінних суджень про неї.

Цікавим є підхід, сформований у гештальтпсихології. Її представники (Е. Гуссерль, К. Левін, Ф. Перлз) вбачають у тривожності незавершеність гештальту.

Питання тривожності вивчаються у роботах, присвячених індивідуальним особливостям, типам темпераменту (Г. Айзенк, Р. Кеттел тощо), тривожність досліджується у зв'язку із соціальними факторами (Л.І. Божович, Б. Кочубей, О. Новікова), у зв'язку з адаптацією та дезадаптацією дитини (Ю.А. Александровський, Г.В. Бурменська, І.В. Дубровіна, О.Г. Захаров, К.О. Сантросян, А.С. Співаківська), а також у зв'язку з віковим розвитком, проходженням відповідного вікового періоду (І.В. Дубровіна, Н.Є. Лисенко, А. Matherus, F. Tallis, Є. К. Шотт) [39].

У психологічній науці прийнято відокремлювати тривожність як стан, що переживається дитиною, та як рису її характеру. А.М. Прихожан пов'язує тривожність з переживанням “емоційного дискомфорту” через очікування неблагополуччя, передчуття небезпеки [37].

Основними ознаками тривожності виступають:

- специфічне відчуття неприємного;
- прояв соматичних реакцій;

- наявність переживань та їх усвідомлення.

При визначенні стану тривожності - так званій ситуативній тривожності, акцент робиться на відчутті напруги, побоюваннях, які мають змінний, або ситуативний характер. Така тривожність породжується певними ситуаціями, є такою, що викликає об'єктивне занепокоєння. Вважається, що цей вид тривожності найчастіше виступає мобілізуючим фактором чи механізмом розвитку.

Тривожність як риса особистості є відносно стійкою особистісною структурою, що проявляється у типових поведінкових реакціях, що, у свою чергу, є суб'єктивним проявом її неблагополуччя. Цей тип тривожності має прояви такого порядку: схильність до переживань життєвих ситуацій, відчуття неусвідомленого страху, сприйняття оточення як загрозового, а певних подій як несприятливих та небезпечних.

Особистісна тривожність виступає інтегративною, індивідуальною властивістю, ознакою емоційного складу, має умовно-рефлекторну природу. Її виникнення та розвиток відображають вплив факторів, пов'язаних із умовами, в яких живе дитина та впливом спрямованих на неї дій. З появою тривожності дитина починає відчувати невпевненість у собі, беззахисність, безпомічність, власне безсиллі перед факторами чи особами, які чинять на неї об'єктивний реальний або уявний вплив. Вона сприймає їх дію як небезпеку, загрозу, від чого тривожність зростає.

А.М. Прихожан пов'язує виникнення різних видів тривожності у ситуаціях навколо навчання. Так, вона вважає, що безпосередньо у процесі навчання може виникати шкільна тривожність, у процесі оцінювання навчальних дій - самооцінююча тривожність, а у процесі навчальної взаємодії - міжособистісна [36].

При цьому тривожність може проявлятися у різних формах. У роботах А.М. Прихожан описані форми тривожності, які відображають специфічне поєднання характеру переживання, усвідомлення вербального і невербального його вияву у вчинках та у поведінці в цілому. На підставах зазначеного

дослідниця пропонує відокремлювати закриті і відкриті форми особистої тривожності.

Відкриті стосуються гострої нерегульованої, регульованої компенсованої, а також культивованої тривожності.

Закриті, або замасковані, містяться у так званих масках, таких як агресивність, надмірна залежність, апатія, брехливість, лінь, надмірна мрійливість.

За умов прояву цих форм дорослі і, перш за все, вчителі можуть сприймати тривожних учнів як таких, що не є здібними до навчання, не є здатними до вирішення навчальних завдань. Тривожність впливає на здатність дітей визначити в навчальних діях головне, концентрувати свою увагу на ньому. У своєму прагненні контролювати буквально всі елементи навчання, такі діти втрачають можливість спланувати свої дії і, коли вони не можуть виконати завдання відразу, починають втрачати інтерес, припиняють спроби, звинувачують себе в нездатності це робити, у відсутності здібностей взагалі.

Під впливом тривожності набуває змін і поведінка таких учнів під час уроку: з'являється нестабільність, заплутані відповіді, часткова втрата орієнтації у навчальній ситуації, прояви соматичного плану. Зміни у поведінці позначаються на розвиткові особистості. Ось чому так важливо своєчасно визначати проблему та причини її виникнення.

Психологи вивчають причини виникнення та зростання тривожності у дітей молодшого шкільного віку.

Є.П. Ільїн відокремлює такі причини:

- перевірка знань;
- відповіді учня перед класом;
- страх помилки;
- критика вчителя;
- сміх однокласників;
- погана оцінка;
- незадоволеність батьків, вчителя;

- порушення спілкування [19].

Такі вчені, як Л.В. Помиткіна та М.П. Полухіна [35] визначають чинники такого плану:

- страх самовираження;
- відчуття неповноцінності під впливом сімейної ситуації;
- конфлікти у сім'ї;
- особливості ставлення батьків до дитини, а саме суворість, жорстокість, відсутність емоцій, обмежене спілкування, неадекватність стилю батьківського виховання.

Важливо зауважити, що чинники, пов'язані з батьківським вихованням, займають значуще місце у виникненні та посиленні тривожності, їх дослідження посилять можливості подолання цього явища.

Висновки до Розділу 1

У першому розділі ми представили теоретичний аналіз тривожності молодших школярів, стилю батьківського виховання, наукові підходи до класифікації стилів та тенденцій впливу на особистість.

Тривожність як наукове явище досліджується як ситуативний прояв, так і особистісне новоутворення. Молодший шкільний вік набуває особливого значення у виникненні та розвитку тривожності і важливу роль у запобіганні даному процесу відіграють батьки і обраний ними стиль виховання.

Щодо теоретичних основ стилю батьківського виховання, то має сенс зазначити, що у загальному розумінні це поняття віддзеркалює певне ставлення до дитини. Це ставлення має конкретні прояви. Такими проявами у загальній площині можна вважати способи впливу, які обирають батьки та основні особливості взаємодії батьків з дитиною. Конкретизацією таких проявів у практичній сфері є емоційна підтримка дитини батьками, батьківські наміри долучатися до діяльності, дій власної дитини, вміння втілювати ці наміри, і спілкування, що впливає на розвиток особистості в сім'ї.

Стиль батьківського виховання як самостійне наукове поняття розглядається через сукупність взаємопов'язаних між собою категорій, таких як батьківська позиція, тактика виховання, тип виховання. Системоутворюючим у даному контексті є поняття батьківського виховання, яке поєднує в собі і ставлення батьків до дитини, і їх уявлення про неї, і визначення способів впливу на її особистість, і характер взаємодії. Зрозуміло, що в усіх аспектах батьківського виховання проявляється позиція батьків, обрана ними тактика, відтворення того чи іншого типу виховання, а основними його (батьківського виховання) характеристиками - адекватність ставлення, об'єктивність уявлення про особистість дитини, впливовість способів впливу, що обираються, конструктивність взаємодії тощо, які і знаходять відображення у стилях.

Починаючи з 60-х років двадцятого сторіччя, ставлення науковців до стилів батьківського виховання, їх дослідження значно розширило класифікаційні основи, набір самих стилів у кожній класифікації, а головне -

характеристики стилів. Серед провідних класифікаційних ознак звертають на себе увагу такі ознаки, як вимогливість і чуйність; вплив на дитину; ставлення батьків до дитини, спосіб взаємодії і провідні методи впливу.

Сучасна класифікаційна система представлена такими стилями: потуральний, змагальний, розважливий, запобігливий, контролюючий, співчутливий, гармонійний. Зазначені стилі батьківського виховання використовуються для опису взаємодії у їх межах, відстежуються у характері впливу на особистість дитини, визначаються як провідні фактори, що сприяють формуванню того чи іншого типу особистості. Такий підхід набуває практичного значення. І хоча серед науковців немає однозначного ставлення до цих явищ, вони отримують різні результати, які іноді протирічать один одному, теоретичне підґрунтя створює основу для розвитку діагностичної і практичної бази, можливості дослідження особливостей впливу стилів батьківського виховання на різні сфери особистості дитини у різні вікові періоди.

Відповідно до теми, мети, завдань випускної кваліфікаційної роботи ми проаналізували особливості впливу стилю батьківського виховання на емоційно-вольову сферу особистості молодшого школяра взагалі і прояв тривожності зокрема.

Проведений теоретичний аналіз дозволив відстежити, чи несуть певні стилі стресогенність, у якій мірі, як вони впливають на виникнення та розвиток тривожності. Тривожність у молодшому шкільному віці пов'язують із початком систематичного навчання. Від обраного стилю, батьківської підтримки багато в чому залежить, наскільки це явище позначиться на особистості дитини, результативності її навчальної діяльності.

Визначивши теоретичні основи проблематики, ми отримали можливість провести діагностичне дослідження, проаналізувати його результати, розкрити особливості практичного втілення теорії, що і представлено у наступних розділах.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТИЛЮ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ НА ТРИВОЖНІСТЬ ДИТИНИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Підходи до дослідження впливу стилів батьківського виховання на тривожність молодшого школяра

Питання дослідження стилів батьківського виховання та їх впливу на емоційно-вольову сферу, тривожність особистості мають практичне значення, оскільки пов'язані з можливостями удосконалення роботи, формування спільних підходів психологів, педагогів та батьків до виховання школярів молодшого шкільного віку.

У сучасній науці за допомогою різних методів вивчаються означені аспекти, такі як батьківські поведінкові моделі, роль батьків у вихованні, їх статус у соціальному оточенні тощо. Результати досліджень дозволили виявити певні тенденції щодо поведінки дітей з різних сімей відповідно до стилів батьківського виховання. Вони свідчать про те, що діти, що виховувались в умовах авторитетного стилю, мають конструктивну поведінку, досягають успіхів у навчанні. Їх відзначають емоціональна врівноваженість, активність у соціумі.

Більшу схильність до агресії, порушення норм поведінки виявляють діти, які зростали в атмосфері авторитарного стилю батьківського виховання. Вони частіше мають такі характеристики, як низька самооцінка, депресивність, тривожність.

У взаємодії з батьками, у впливах яких переважає поблажливий стиль виховання, діти стикаються з меншими поведінковими проблемами, переживають менше емоційних труднощів, якщо порівнювати з дітьми авторитарного стилю батьківського виховання, але ці показники у порівнянні з дітьми авторитетного стилю є вищими, вони є успішними у навчанні у меншій мірі.

Непричетний стиль батьківського виховання ще більше позначається на показниках поведінки, успішності, емоційно-вольовій сфері дітей. Лоренс Штейнберг у своїх дослідженнях прийшов до висновку, що серед порушників соціальних норм більше дітей неповнолітнього віку, що виховувались у родинах, в яких батьки дотримувались непричетного стилю виховання.

Результати аналітики доводять, що проблема залишається такою, що викликає більше питань ніж відповідей, не дивлячись на те, що з перших досліджень Баумрінд пройшло багато часу і проведено велику кількість досліджень. Її підхід та класифікація розповсюдились по різних країнах, у різних культурних і соціальних середовищах.

З початком 2000-х років низкою досліджень деякі загальноприйняті положення були спростовані. Наприклад, дослідження 2002 року, у якому брали участь американські та корейські батьки, виявило, що 75% досліджуваних не вписалось в жодну із класифікаційних систем.

Крім того, різні дослідження дають різні результати [40].

Вчені припускають, що на це явище впливають фактори різного порядку, такі як культурні та соціальні відмінності, спілкування з однолітками тощо.

Однак питання діагностики стилів батьківського виховання залишається нагальним.

Перш за все, не можна не враховувати такі явища, як почуття батьків до дитини, особливості їх прояву та сприйняття дитиною, а також стереотипи поведінки, що впливають на виховання, розуміння характеру особистості.

На дитину впливає і психологічний клімат, який відображає стиль виховання і в той же час визначає його втілення.

Як правило, дослідження починається зі збору загальної інформації про склад родини включно з тими членами (бабусі, дідусі тощо), які беруть участь у вихованні, про вікові відмінності батьків, професії батьків, їх освітній рівень, рівень знань з психології та педагогіки. Для цього використовуються методики соціального опитування, анкетування тощо.

Важливою складовою є дослідження загальної сімейної атмосфери,

особливостей сімейних взаємин, сприйняття членами сім'ї один одного, емоційної близькості або автономності кожного члена сім'ї, відсутності або наявності конфліктів з питань виховання дитини, ступеню узгодженості вимог до дитини.

Найчастіше в дослідженнях даного напрямку використовуються такі діагностичні методики, як методика PARI (О. Шефер, Р. Белл; адаптація Т. Неццет) з метою вивчення ставлення батьків до різних сторін сімейного життя, до дитини за шкалою Оптимальний емоційний контакт, тест-опитувальник батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін) з метою дослідження батьківського ставлення до дитини, методика Рене Жіля з метою вивчення особливостей сприйняття внутрішньосімейних стосунків, ступеню соціальної адекватності поведінки дитини, методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі з метою вивчення уявлення особистості про себе, а також методика Моя сім'я в образі квітів (Л. Лебедева) з метою виявлення сприйняття людини себе у своїй сімейній системі, тест Кінетичний малюнок сім'ї (І.В. Дубовіна) з метою виявлення ставлення дитини до членів родини, сприйняття взаємин, свого місця в ній тощо.

Варто враховувати, що період молодшого школярства має свої особливості, які пояснюються тим, що дитина включається до системи нормованих відносин, засвоює її, вчиться керуванню власною поведінкою, підпорядкуванню дисципліні, дотриманню вимог.

Це може формувати тривожність, психічну напруженість, виявляти різні страхи, стан пригніченості, знижувати вольову активність.

Вчені виокремлюють певні тенденції, за якими можна відстежувати розвиток емоційно-вольової сфери молодшого школяра:

- різка зміна настроїв, мимовільні рухи як реакція на події навколишнього

середовища;

- виявлення стриманості, заміна рухових дій словесними;
- розрізнення емоцій інших людей, співпереживання;
- емоційна виразність власних почуттів та емоцій;
- зацікавленість у діях, діяльності;
- розпізнавання та прояв моральних почуттів (відповідальність, відданість тощо).

Відбувається поступове формування вольових якостей, таких як витримка (приборкання імпульсивності, дотримання вимог, керування увагою тощо); впевненість (адекватна самооцінка, відсутність тривожності, боязкості); наполегливість (переборювання труднощів, орієнтованість на успіх тощо); самостійність (прийняття рішень, моральна мотивація поведінки тощо).

Для спостереження за розвитком емоційно-вольової сфери в практиці використовуються критерії порушення процесу.

Перш за все, в цій системі виділяють агресивність дитини. Прояви агресії можуть бути різними, як явними, так і прихованими. Тому необхідно брати до уваги випадки, коли дитина проявляє жорстокість, насильство, гнів та злість, а також провокує конфлікти, насміхається.

Крім того, критерієм порушення процесу розвитку емоційно-вольової сфери є емоційне розгальмування. За умов ослабленого самоконтролю дитина з проявом цього критерію бурхливо реагує на будь-яку ситуацію.

Ще один критерій такого порядку - емоційна пригніченість, коли дитина тримає емоції в собі, є сором'язливою, тривожною, вразливою.

Важливого значення набуває тривожність, яка відображає стан дитини.

Означені порушення не повинні бути векторами, що визначають розвиток, вони мають вивчатися у загальному контексті з іншими проявами і показниками. Ось чому необхідно проводити комплексну діагностику тривожності та емоційно-вольової сфери особистості.

Виходячи із вищезазначеного, ми визначили методи, які використали для діагностування впливу стилів батьківського виховання на тривожність дітей

молодшого шкільного віку, такі як:

- методика PARI - Вимірювання батьківських установок і реакцій;
- опитувальник С.Степанова Стилі батьківської поведінки;
- тест-опитувальник батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін).

Результати аналітики доводять, що проблема викликає інтерес. Можна відстежити певні тенденції впливу стилю батьківського виховання, серед яких: формування емоційної врівноваженості, активності у соціумі під впливом авторитетного стилю, схильність до агресії, порушення норм, розвиток тривожності, депресивності в умовах домінування авторитарного, збереження зазначених явищ, але їх прояв у меншій мірі - в умовах поблажливого і непричетного. Всі ці тенденції, встановлені науковцями, доводять важливість подальших розробок, практичних знахідок.

У психологічній науці сформувались певні системи діагностики стилю батьківського виховання, його впливу на особистість. Враховуючи загальнонаукові та практичні підходи, ми провели діагностування впливу стилю батьківського виховання на тривожність молодшого школяра.

2.2. Організація та проведення емпіричного дослідження

На етапі комплексного дослідження опитано 75 осіб, з них 55 жінок та 20 чоловіків. Серед опитаних більшість (65,5%) мають дитину старше 6 років, 29% - від 3 до 5 років, решта не відповіли про вік дитини.

Першочергова діагностика впливу стилів батьківського виховання на тривожність дітей молодшого шкільного віку проводилась нами на основі вибірки, яка складається із 36 осіб.

За ознакою статі у дослідженні взяли участь 80,6% матерів, це пояснюється тим, що жінки активніші у подібного роду дослідженнях, а також тим, що у виборці представлені неповні сім'ї, в яких саме матір займається вихованням дитини.

Розподіл вибірки саме за соціальним статусом, впливає на можливості встановлення кореляційних зв'язків і це явище обов'язково було враховано у подальшій роботі.

За сімейним статусом:

- 71,4% вибірки складають респонденти, що перебувають у шлюбі;
- 20% - розлучені;
- 1 людина вказала, що є вдовою;
- 1 людина перебуває у цивільному шлюбі;
- 1 людина не відповіла на це запитання.

Ще одна ознака, яку має сенс визначити - розподіл вибірки по групах за віком дітей.

Визначення цієї особливості не було поставлено у вигляді спеціального завдання дослідження, але, оскільки це знайшло своє відображення, ми представили результати за даною ознакою.

У сім'ях, що увійшли до вибірки, 36,4% мають дітей віком від 3 до 5 років, 63,6% - віком від 6 до 9 років.

З метою визначення можливостей встановлення впливу батьківського виховання на тривожність дитини нами було застосовано кореляційний аналіз.

Оскільки шкала Тривожність дитини не виявилась нормально розподіленою, ми застосували коефіцієнт кореляції Спірмена.

Досліджуючи зв'язки між тривожністю та шкалами опитувальника Вимірювання батьківських установок і реакцій PARI, встановлено, що тривожність позитивно корелює з такими шкалами:

- залежність від сім'ї;
- несаможиттєвість матері;
- партнерські відносини;
- надмірна турбота;
- побоювання образити;
- виключення внутрішньосімейних впливів (див. Додаток А табл. А.1)

Означені шкали показують, що тривожність дитини є залежною від їх прояву у родині.

Залежність від сім'ї, несаможиттєвість матері відображають відчуття, коли матері почуваються домогосподарками, несаможиттєвими у вирішенні сімейних питань. Відповідно діти можуть відчувати себе емоційно нестабільними, невпевненими, наляканими, опіка над ними є надмірною, що позбавляє саможиттєвості, відповідальності. Це може компенсуватися суворістю, авторитарністю, надмірним контролем через придушення волі, інтересів дитини.

В той же час партнерські відносини можуть позначатися на емоційному дистанціюванні батьків одного від одного, і від дитини, що призводить до або відсторонення від сімейних стосунків, або надмірної турботи. І в першому, і в другому випадках стресогенність сімейних відносин зростає, зростає і тривожність.

Досліджуючи кореляційні зв'язки тривожності зі шкалами опитувальника С.Степанова Стилі батьківської поведінки, статистично достовірних кореляцій не встановлено (див. Додаток А табл. А.2).

Досліджуючи кореляційні зв'язки тривожності зі шкалами методики діагностики батьківського ставлення (Варга, Столін), встановлено, що тривожність дитини позитивно корелює зі шкалами Кооперація, Маленький невдаха (див. Додаток А табл. А.3).

За шкалою Кооперація відображається соціально бажаний образ батьківських відносин, ступінь зацікавленості у справах дитини, намагання допомагати їй. Батьки високо оцінюють здібності дитини, прагнуть переживати відчуття гордості за неї. Однак надмірне проявлення зазначених ознак формує неадекватний рівень очікувань, під впливом якого створюється внутрішня напруга, зростає тривожність дитини, що ми спостерігаємо в отриманих результатах.

Шкала Маленький невдаха відображає сприйняття і розуміння дитини батьками. Отримані результати за даною шкалою свідчать про те, що у батьків проявляється тенденція до інфантилізації дитини, приписування їй особистої соціальної неспроможності.

Особистість дитини в їх очах виглядає молодшою за реальний вік, її захоплення, почуття, думки сприймаються як дитячі, несерйозні. Дитина виглядає не пристосованою до оточення, не успішною, а тому й відкритою до негативних впливів.

Батьки виражають недовіру до дитини, можуть нарікати на неуспішність, невмілість дитини. Як наслідок, спостерігається прагнення захищати дитину, суворо контролювати її дії, вчинки.

Встановлені кореляційні зв'язки представлені на графіку розсіювання (див. Додаток А табл. А.4).

Враховуючи особливості вибірки, ми простежили відмінності у групах за соціально-демографічними показниками, такими як вік дітей у сім'ях, стать батьків, сімейний статус.

У групах за ознакою вік дитини (перша група - діти від 3 до 5 років, друга - від 6 до 9) не було встановлено статистично достовірної відмінності а ні за тривожністю, а ні за стилями батьківської поведінки та батьківського ставлення (Додаток А табл. А.5).

У групах за ознакою вік дитини (перша група - діти від 3 до 5 років, друга - від 6 до 9) не було встановлено статистично достовірної відмінності за шкалами опитувальника Вимірювання батьківських установок і реакцій (Додаток А табл. А.6).

Порівняння особливостей батьківського ставлення, поведінки за статтю у межах даного дослідження виявилось неможливим, оскільки групи не є рівноважними (переважну більшість 80,6% складають жінки).

За шкалами опитувальника С.Степанова Стилі батьківської поведінки та методики діагностики батьківського ставлення (Варга, Столін) не було встановлено достовірних відмінностей між чоловіками та жінками (Додаток А табл. А.7).

Проте не можна не звернути увагу на те, що за шкалою Маленький невдаха матері мають вищий рівень, ніж батьки.

Відмінності в групах жінок та чоловіків представлені на коробкових діаграмах.

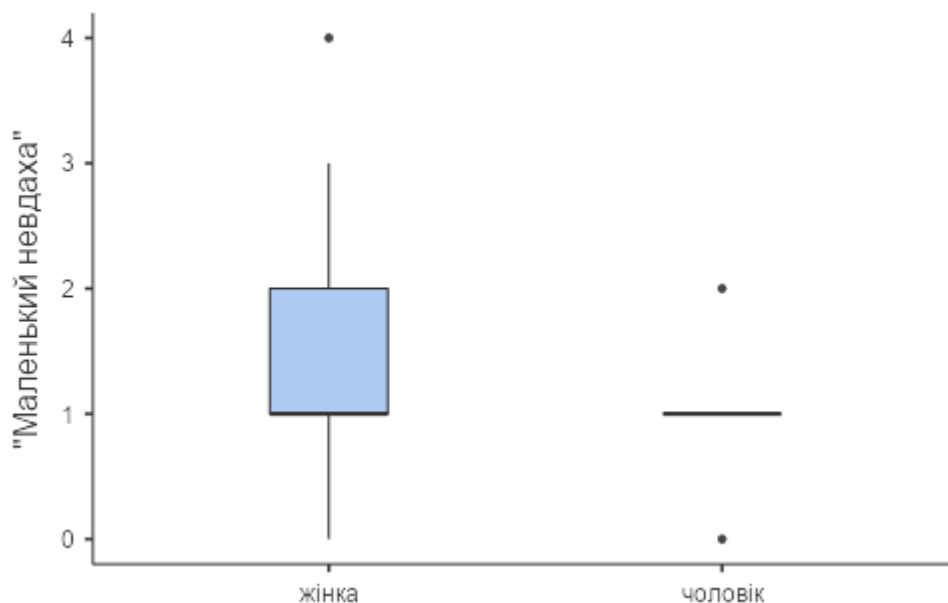

Рис. 2.1. Відмінності у групах жінок та чоловіків за шкалою Маленький невдаха

За показником сімейного статусу визначено дві основні групи: ті, хто перебуває у шлюбі (71,4%) та ті, хто не знаходиться у шлюбі (29,6%). Відмінностей щодо стилів батьківського виховання у цих групах виявлено не було (Додаток А табл. А.9).

Серед шкал опитувальника Вимірювання батьківських установок і реакцій PARI була встановлена відмінність лише за шкалою Надмірна строгість (Додаток А табл. А.10).

Коробкові діаграми демонструють, що батьки, які знаходяться у шлюбі, мають вищий рівень надмірної строгості, ніж ті, які в шлюбі не перебувають.

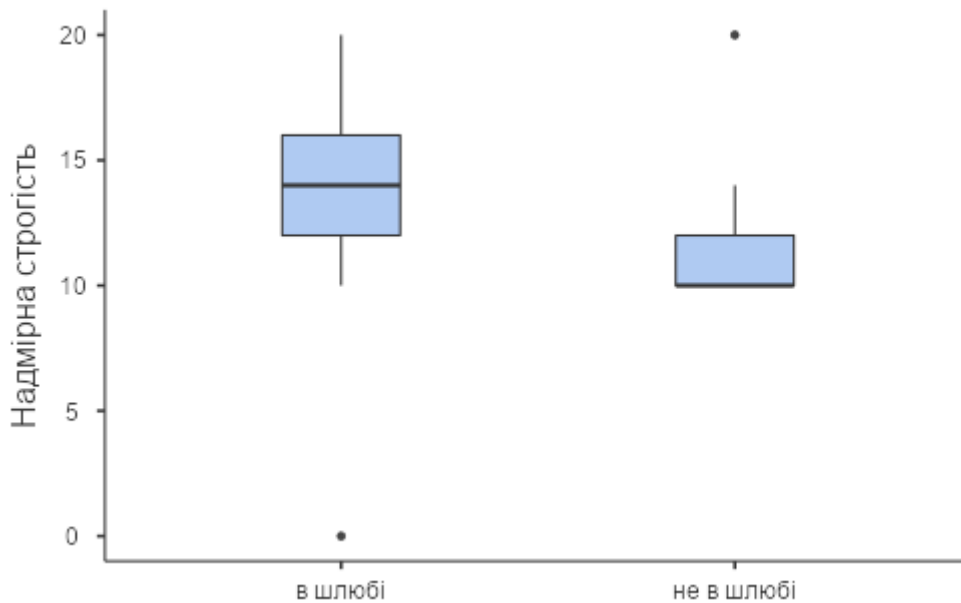

Рис. 2.2. Коробкові діаграми за шкалою Надмірна строгість в групах за сімейним станом

З урахуванням отриманих результатів нами була розроблена програма комплексного дослідження впливу стилів батьківського виховання на тривожність дітей у молодшому шкільному віці.

Метою даної програми є визначення підходів, змісту, послідовності дослідження означеної у випускній роботі проблеми.

Тому на етапі комплексного дослідження опитано додатково 75 осіб, з них 55 жінок та 20 чоловіків. Серед опитаних більшість (65,5%) мають дитину старше 6 років, 29% - від 3 до 5 років, решта не відповіли про вік дитини.

Варто відзначити, що у дослідженні впливу стилю батьківського виховання має сенс враховувати те, що жінки та чоловіки по різному ставляться до батьківства та проявляють себе в цій ролі. Тому доцільним є проведення спершу аналізу даних, отриманих на підгрупі жінок, а при потребі дивитись аналогічні зв'язки на всій вибірці.

Нижче на рис. 2.3 представлено розподіл вибірки саме за соціальним статусом.

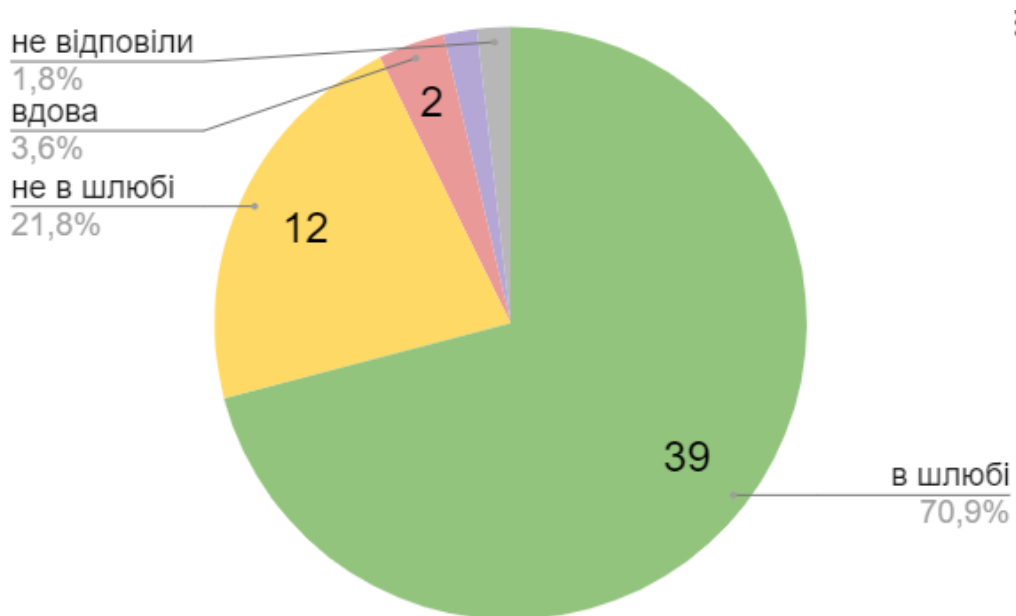

Рис.2.3 Розподіл вибірки за сімейним статусом

Дана особливість вибірки, безумовно, впливає на можливості встановлення кореляційних зв'язків і це явище обов'язково має бути враховано у подальшій роботі.

Як видно по рис. 2.3 за сімейним статусом:

- 70,9% вибірки складають респонденти, що перебувають у шлюбі;
- 21,8% - розлучені;
- 2 людина вказала, що є вдовою;
- 1 людина перебуває у цивільному шлюбі;
- 1 людина не відповіла на це запитання.

Ще одна ознака, яку має сенс визначити - розподіл вибірки по групах за віком дітей.

Серед опитаних жінок більшість (69,1%) мають дитину старше 6 років, 25,5% - від 3 до 5 років, решта не відповіли про вік дитини (див. Рис. 2.4).

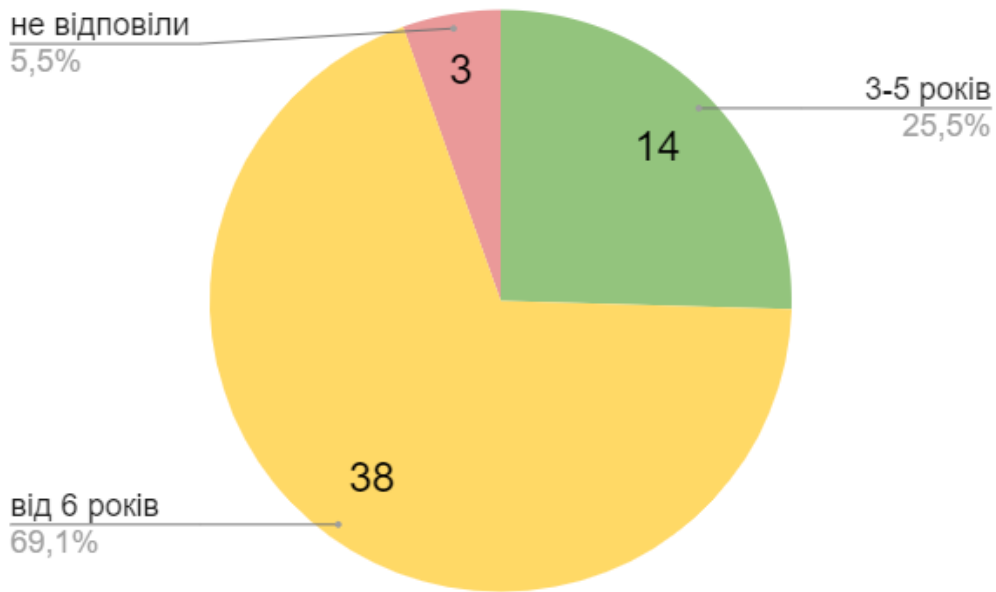

Рис. 2.4. Розподіл вибірки за віком дітей

Визначення цієї особливості не було поставлено у вигляді спеціального завдання дослідження, але, оскільки це знайшло своє відображення, ми представили результати за даною ознакою.

2.3. Аналіз результатів комплексного дослідження впливу стилів батьківського виховання на тривожність у молодшому шкільному віці

Виходячи з мети, програма комплексного дослідження включала:

- дослідження кореляційних зв'язків Тривожності дитини (за оцінкою батька / матері) зі шкалами методик, котрі характеризують батьківство: опитувальник Вимірювання батьківських установок і реакцій (PARI), опитувальник С. Степанова Стилів батьківської поведінки та опитувальник Оцінювання рівня тривожності дитини;
- встановлення зв'язку задоволеності шлюбом з батьківською поведінкою.

Оскільки шкали Тривожність дитини та Задоволеність шлюбом не виявились нормально розподіленими, було обрано коефіцієнт кореляції Спірмена.

Досліджуючи кореляції зі шкалами блоку Відношення до сімейної ролі методики вивчення батьківських установок PARI, було встановлено:

- Тривожність дитини позитивно корелює зі шкалами Незадоволеність роллю господині та Несамостійність матері.
- Задоволеність шлюбом негативно корелює зі шкалами Залежність від сім'ї та Відчуття самопожертвування (див. Табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Кореляційні зв'язки шкал Тривожність дитини та Задоволеність шлюбом зі шкалами блоку «Відношення до сімейної ролі» методики вивчення батьківських установок PARI (жінки)

		Тривожність дитини	Задоволеність шлюбом
Залежність від сім'ї	коэф. Спірмена	0.099	-0.325 *
	P	0.472	0.019
Відчуття самопожертвування	коэф. Спірмена	0.137	-0.398 **
	P	0.319	0.003
Сімейні конфлікти	коэф. Спірмена	0.010	-0.114
	P	0.944	0.420

Батьківський надавторитет	коэф. Спірмена	0.047	0.004
	p	0.734	0.977
Незадоволеність роллю господині	коэф. Спірмена	0.413 **	-0.109
	p	0.002	0.444
Безучасність чоловіка	коэф. Спірмена	0.047	-0.188
	p	0.736	0.181
Домінування матері	коэф. Спірмена	0.052	-0.157
	p	0.707	0.266
Несамостійність матері	коэф. Спірмена	0.324 *	0.098
	P	0.016	0.491

Зауважимо при цьому, що на всій вибірці (жінки та чоловіки) було встановлено лише одну кореляцію: Тривожність дитини позитивно корелює зі шкалою Незадоволеність роллю господині (див. Табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Кореляційні зв'язки шкал Тривожність дитини та Задоволеність шлюбом зі шкалами блоку «Відношення до сімейної ролі» методики вивчення батьківських установок PARI (жінки та чоловіки)

		Тривожність дитини	Задоволеність шлюбом
Залежність від сім'ї	коэф. Спірмена	0.021	-0.204
	p	0.861	0.086
Відчуття самопожетування	коэф. Спірмена	0.051	-0.228
	p	0.664	0.054
Сімейні конфлікти	коэф. Спірмена	0.138	-0.073
	p	0.238	0.540
Батьківський надавторитет	коэф. Спірмена	0.133	0.086
	p	0.255	0.470
Незадоволеність роллю господині	коэф. Спірмена	0.280 *	-0.093
	p	0.015	0.438
Безучасність чоловіка	коэф. Спірмена	0.047	-0.126

	p	0.686	0.291
Домінування матері	коэф. Спірмена	0.107	-0.095
	p	0.359	0.427
Несамостійність матері	коэф. Спірмена	0.186	0.107
	p	0.109	0.370

У якості складової комплексного дослідження нами досліджувався зв'язок з такими аспектами батьківського ставлення, як емоційний контакт з дитиною та емоційна дистанція.

Досліджуючи кореляції зі шкалами блоку Оптимальний емоційний контакт та Надмірна емоційна дистанція з дитиною методики вивчення батьківських установок PARI, не було встановлено кореляційних зв'язків для шкал Тривожність дитини та Задоволеність шлюбом (див. Додаток Б табл. Б.1).

Аналогічно не було встановлено кореляцій Тривожність дитини та Задоволеність шлюбом зі шкалами блоку Оптимальний емоційний контакт та Надмірна емоційна дистанція з дитиною методики вивчення батьківських установок PARI на всій вибірці (див. Додаток Б табл. Б.2).

Ще однією складовою комплексного дослідження є дослідження такого фактору, як концентрація на дитині.

Досліджуючи кореляції зі шкалами блоку Надмірна концентрація на дитині методики вивчення батьківських установок PARI, було встановлено, що тривожність дитини негативно корелює зі шкалою Придушення волі (див. Табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Кореляційні зв'язки шкал Тривожність дитини та Задоволеність шлюбом зі шкалами блоку «Надмірна концентрація на дитині» методики вивчення батьківських установок PARI (жінки)

		Тривожність дитини	Задоволеність шлюбом
Надмірна турбота	коэф. Спірмена	0.108	-0.043
	p	0.432	0.761

Придушення волі	коэф. Спірмена	-0.307 *	-0.054
	p	0.023	0.704
Побоювання образити	коэф. Спірмена	0.211	-0.193
	p	0.123	0.170
Виключення внутрішньосімейних впливів	коэф. Спірмена	0.077	-0.062
	p	0.576	0.664
Придушення агресивності	коэф. Спірмена	-0.044	0.120
	p	0.751	0.398
Придушення сексуальності	коэф. Спірмена	0.227	-0.089
	p	0.095	0.532
Надмірне втручання	коэф. Спірмена	-0.064	0.077
	p	0.644	0.586
Прагнення пришвидшити розвиток	коэф. Спірмена	-0.131	0.188
	p	0.339	0.183

На всій вибірці (жінки та чоловіки) не було встановлено кореляції шкал Тривожність дитини з Придушення волі, проте було встановлено позитивну кореляцію шкали Тривожність дитини зі шкалою Придушення сексуальності.

Оскільки на вибірці жінок між цими двома шкалами було встановлено коэф. Спірмена = 0.227, $p = 0.095$, можемо припустити, що на групі жінок та чоловіків кореляція з'явилась за рахунок більшого обсягу вибірки.

Відсутність кореляції Придушення волі з Тривожністю дитини на більшій вибірці може свідчити про те, що саме прояв материнських рис, пов'язаних з придушенням волі, дають суттєву визначеність та стабільність, через яку дитина виявляється менш тривожною, або ж через її певну пасивну й залежну поведінку від такої матері, мати не помічає за дитиною тривожності (див. Додаток Б табл. Б.3).

В ході комплексного дослідження нами перевірявся на наявність зв'язок тривожності дитини із задоволеністю шлюбом з боку батьків. Аналіз результатів

свідчить про те, що не було встановлено кореляцій тривожності дитини та задоволеності шлюбом зі стилями батьківської поведінки на вибірці жінок (див. Додаток Б табл. Б.4).

На всій вибірці було встановлено, що тривожність дитини негативно корелює зі шкалою Байдужий. Чим більш байдужий батько чи мати, тим менш тривожною є дитина. Напрошується пояснення, що байдужі батьки менш помічають стан своїх дітей, зокрема, ідентифікують їх як менш тривожних, ніж вони є насправді. Припускаємо, що саме чоловікам більш характерна байдужість, тому було більше різноманіття серед досліджуваних, а отже встановилась кореляція на всій вибірці, в той час, як вона не була проявлена на групі жінок (див. Табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Кореляційні зв'язки шкал Тривожність дитини та Задоволеність шлюбом зі шкалами опитувальника С. Степанова “Стилі батьківської поведінки” (жінки та чоловіки)

		Тривожність дитини	Задоволеність шлюбом
Авторитетний	коэф. Спірмена	0.118	0.096
	p	0.314	0.422
Авторитарний	коэф. Спірмена	-0.205	0.039
	p	0.078	0.747
Ліберальний	коэф. Спірмена	0.130	-0.065
	p	0.266	0.586
Байдужий	коэф. Спірмена	-0.258 *	-0.201
	p	0.026	0.090

Досліджуючи кореляційні зв'язки зі шкалами методики діагностики батьківського ставлення, було встановлено, що Тривожність дитини позитивно корелює зі шкалою Відкидання дитини. Інших кореляцій не було встановлено.

На всій вибірці (чоловіки та жінки) також було встановлено лише кореляцію Тривожності дитини з відкиданням (див. Додаток Б табл. Б.5).

У межах комплексного дослідження ми порівняли підгрупи, утворені за результатами зібраних анкетних даних, за шкалами обраних нами методик.

В першу чергу ми порівняли досліджуваних батьків за віком їхньої дитини. При зборі анкетних даних ми отримали 2 категорії: досліджувані з дітьми 3-5 років та з дітьми від 6 років.

За шкалами методики діагностики батьківського ставлення було встановлено одну достовірну відмінність між групами, за шкалою Відкидання дитини (див. Додаток Б табл. Б.6).

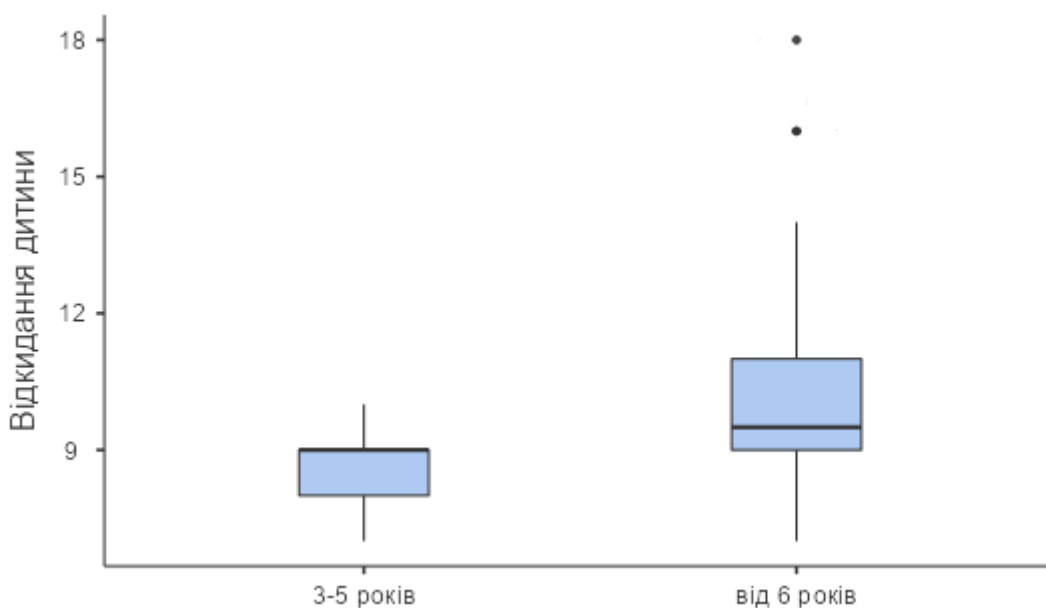

Рис. 2.6. Коробкові діаграми за шкалою Відкидання дитини в групах, утворених за віком дитини

За шкалами опитувальника «Вимірювання батьківських установок і реакцій» (PARI) не було встановлено відмінностей між цими групами на вибірці жінок. Не було так само встановлено відмінностей на повній вибірці, з чоловіками (див. Додаток Б табл. Б.7).

Не було встановлено також відмінності в групах, утворених за віком дитини, за шкалами опитувальника С. Степанова “Стилі батьківської поведінки” ані на вибірці жінок, ані на повній вибірці (див. Додаток Б табл. Б.8).

Не було встановлено достовірних відмінностей за тривожністю дитини та задоволеністю шлюбом в групах, утворених за віком дитини (див. Додаток Б

табл. Б.9). У випадку, якщо в дійсності має місце така відмінність, зважаючи на коробкові діаграми, можна простежити, що ті, хто мають дитину 3-5 років, мають вищий рівень задоволеності шлюбом, ніж ті, котрі мають дитину старше 6 років.

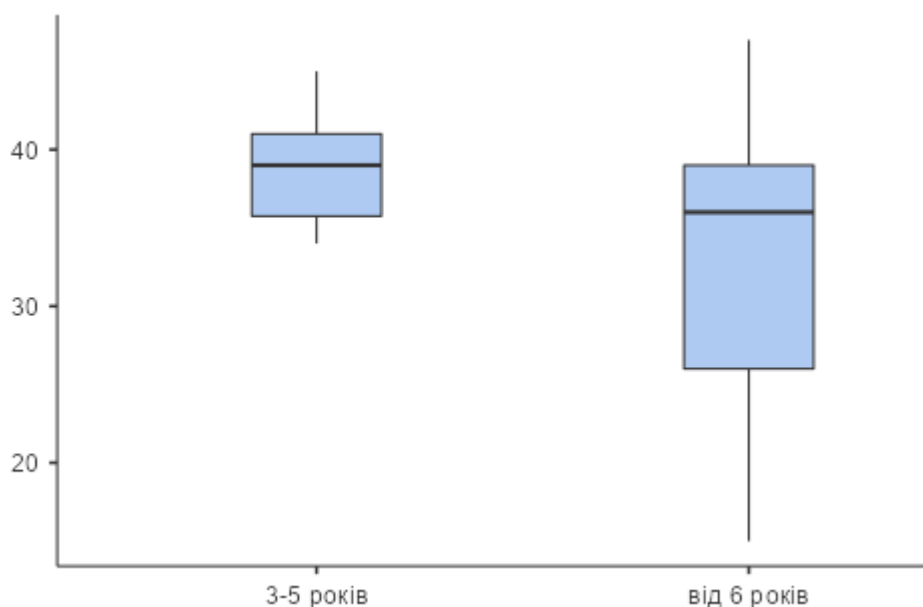

Рис. 2.7. Коробкові діаграми за шкалою Задоволеність шлюбом в групах, утворених за віком дитини (жінки)

На всій вибірці (жінки та чоловіки) також не було встановлено достовірних відмінностей. Для шкали Задоволеність шлюбом t-критерій Стьюдента = 1.603, $p = 0.114$.

Ми дослідили відмінності в батьківській поведінці в групі тих, хто знаходиться в шлюбі та тих, хто не знаходиться в шлюбі.

Не було встановлено достовірної відмінності між тими, хто в шлюбі та хто не в шлюбі для шкал опитувальника «Вимірювання батьківських установок і реакцій» (PARI). Можемо лише припустити потенційну відмінність за шкалою Ухилення від контакту (t-критерій Стьюдента = 1.805, $p = 0.077$), (див. Додаток Б табл. Б.10)

Зважаючи на коробкові діаграми, можна припустити, що ті, хто знаходяться в шлюбі, мають вищий рівень за шкалою Ухилення від контакту ніж ті, хто не знаходяться в шлюбі.

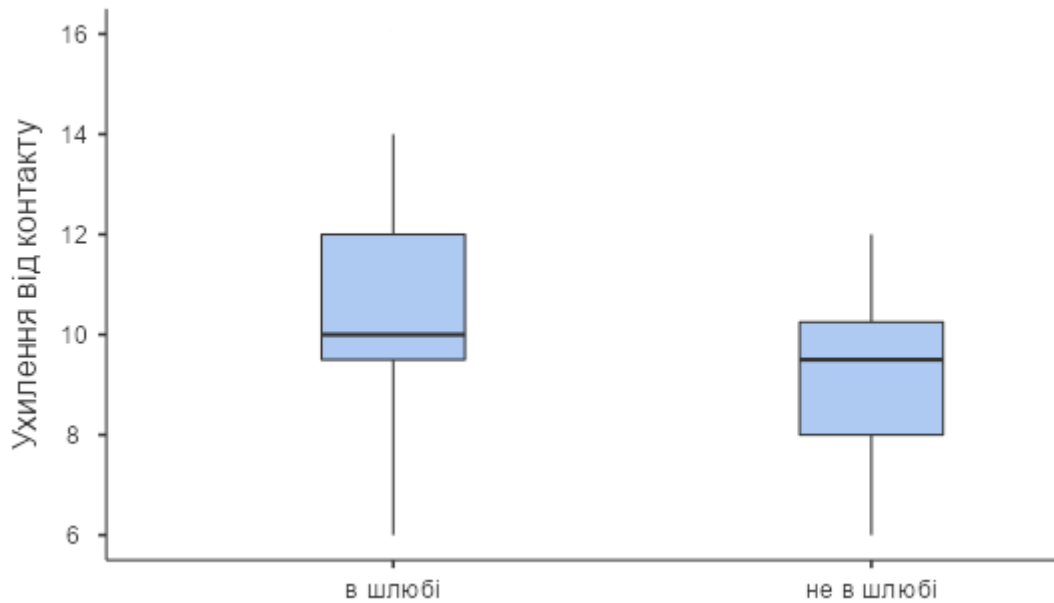

Рис. 2.8. Коробкові діаграми за шкалою Ухилення від контакту в групі тих, хто знаходиться в шлюбі та тих, хто не знаходиться в шлюбі

На всій вибірці (жінки та чоловіки) не було встановлено відмінності за шкалою Ухилення від контакту, проте було встановлено відмінність за шкалою Партнерські відносини (див. Додаток Б табл. Б.11). Зважаючи на коробкові діаграми, можна стверджувати, що ті, хто знаходяться в шлюбі, мають нижчий рівень за шкалою Партнерські відносини ніж ті, хто не знаходяться в шлюбі.

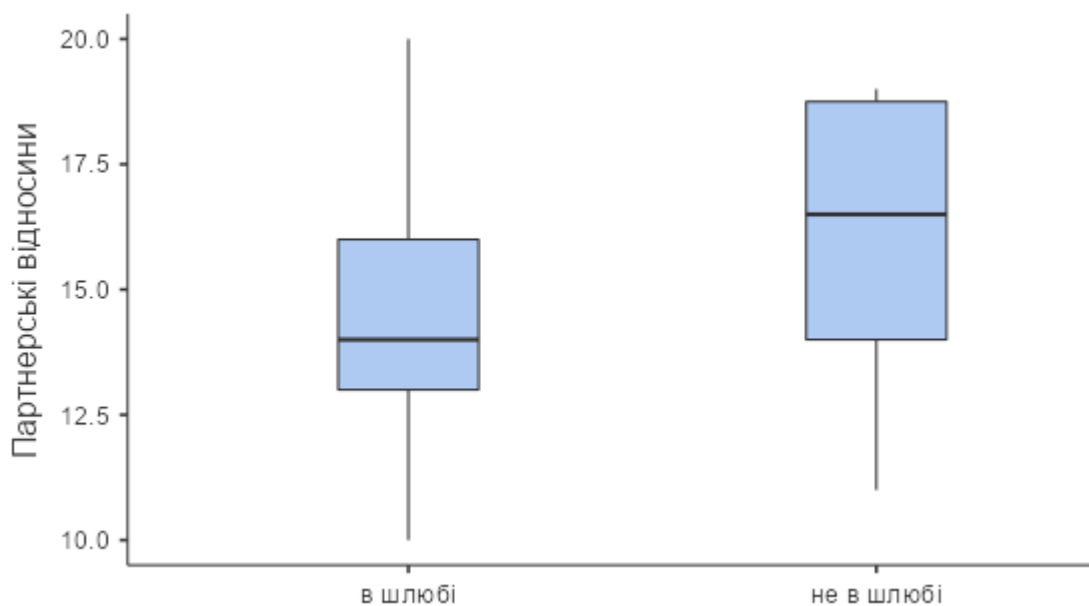

Рис. 2.9. Коробкові діаграми за шкалою Партнерські відносини

Відмітимо, що завдяки таблиці спряженості, такі результати були отримані не за рахунок, наприклад того, що чоловіки рідше знаходяться в шлюбі. Навпаки, серед чоловіків всього лише двоє досліджуваних не знаходяться в шлюбі, решта – одружені. Аналізуючи таблицю спряженості, відмітимо, що при порівнянні груп в шлюбі – не в шлюбі ми не брали досліджуваних, котрі виявились вдовами / вдівцями, а також тих, чий відносини знаходяться зараз на паузі (див. Додаток Б табл. Б.12).

Не було встановлено достовірних відмінностей між тими, хто знаходиться в шлюбі та хто не знаходиться в шлюбі, за шкалами інших методик на вибірці жінок (див. Додаток Б табл. Б.13). Аналогічно, не було встановлено достовірних відмінностей між тими, хто знаходиться в шлюбі та хто не знаходиться в шлюбі, за шкалами інших методик на вибірці чоловіків.

Проте можемо припустити про наявність відмінності за шкалою Маленький невдаха. (U-критерій Манна-Уїтні = 347, $p = 0.073$), (див. Додаток Б табл. Б.14).

Зважаючи на коробкові діаграми, можна припустити, що ті, хто знаходяться в шлюбі, мають вищий рівень за шкалою Маленький невдаха.

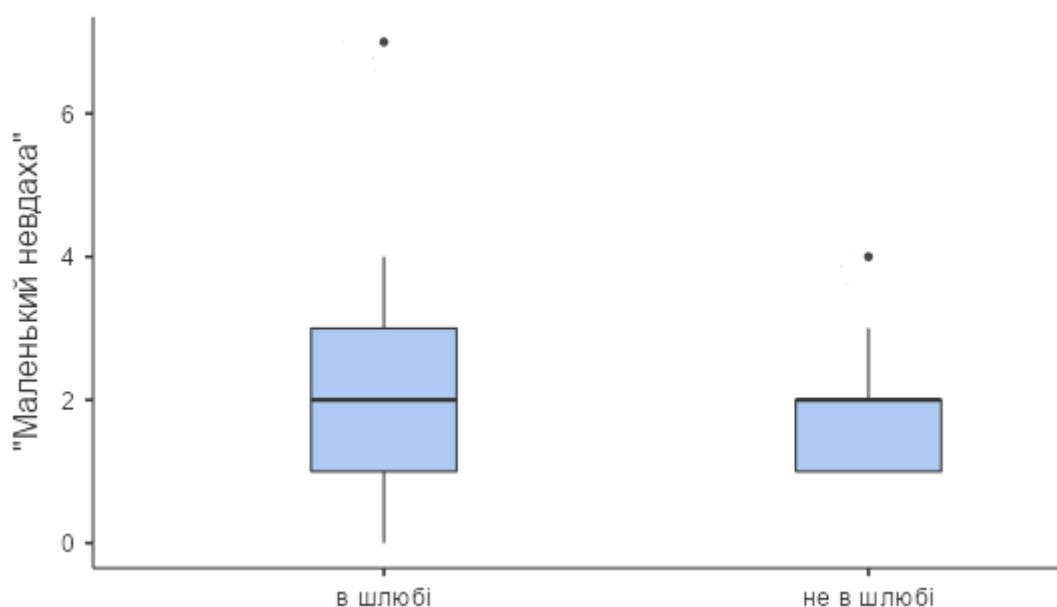

Рис. 2.10. Коробкові діаграми за шкалою Маленький невдаха в групі тих, хто знаходиться в шлюбі та хто не знаходиться в шлюбі

Ми дослідили відмінності між чоловіками та жінками. При перевірці гіпотез про середні між шкалами опитувальника Вимірювання батьківських установок і реакцій в блоці Відношення до сімейної ролі було встановлено відмінність за шкалою Відчуття самопожертвування (див. Табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Перевірка гіпотез про середні для шкал блоку “Відношення до сімейної ролі” опитувальника «Вимірювання батьківських установок і реакцій» (PARI) між чоловіками та жінками

	Критерій	Статистика	Ступені свободи	p	Альтернативна гіпотеза
Залежність від сім'ї	U критерій Манна-Уїтні	410		0.091	чоловіки \neq жінки
Відчуття самопожертвування	t-критерій Стьюдента	-2.3111	73.0	0.024	чоловіки \neq жінки
Сімейні конфлікти	t-критерій Стьюдента	0.6763	73.0	0.501	чоловіки \neq жінки
Батьківський надавторитет	t-критерій Стьюдента	0.7927	73.0	0.431	чоловіки \neq жінки
Незадоволеність роллю господині	t-критерій Стьюдента	-1.3885	73.0	0.169	чоловіки \neq жінки
Безучасність чоловіка	t-критерій Стьюдента	-1.2733	73.0	0.207	чоловіки \neq жінки
Домінування матері	U критерій Манна-Уїтні	521		0.731	чоловіки \neq жінки
Несамостійність матері	t-критерій Стьюдента	-0.8924	73.0	0.375	чоловіки \neq жінки

Зважаючи на коробкові діаграми, можна стверджувати, що чоловіки мають вищий рівень за шкалою Відчуття самопожертвування, ніж жінки.

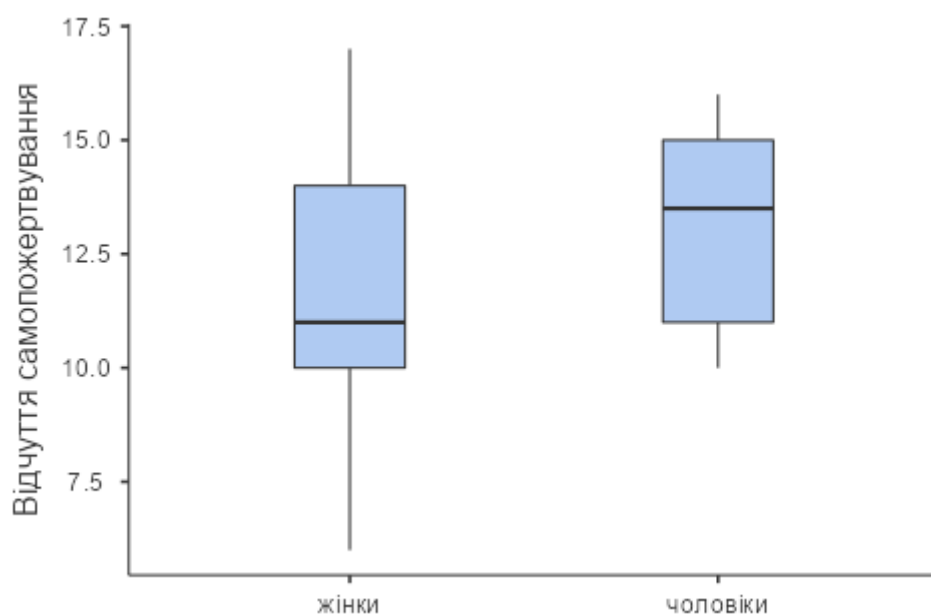

Рис. 2.11. Коробкові діаграми за шкалою Відчуття самопожертвування між жінками та чоловіками

При перевірці гіпотез про середні між шкалами опитувальника Вимірювання батьківських установок і реакцій в блоці Надмірна емоційна дистанція з дитиною в групах чоловіків та жінок було встановлено відмінність за шкалою Роздратованість (див. Табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Перевірка гіпотез про середні для шкал блоків «Оптимальний емоційний контакт» та «Надмірна емоційна дистанція з дитиною» опитувальника «Вимірювання батьківських установок і реакцій» (PARI) між чоловіками та жінками

	Критерій	Статистика	Ступені свободи	p	Альтернативна гіпотеза
Вербалізація	U критерій Манна-Уїтні	446		0.209	чоловіки \neq жінки
Партнерські відносини	t-критерій Стьюдента	0.7269	73.0	0.470	чоловіки \neq жінки
Розвиток активності дитини	t-критерій Стьюдента	0.0839	73.0	0.933	чоловіки \neq жінки
Зрівняні відносини	U критерій Манна-Уїтні	447		0.212	чоловіки \neq жінки
Роздратованість	t-критерій Стьюдента	-2.5507	73.0	0.013	чоловіки \neq жінки

Надмірна строгість	U критерій Манна-Уїтні	422		0.123	чоловіки \neq жінки
Ухилення від контакту	t-критерій Стьюдента	-0.3004	73.0	0.765	чоловіки \neq жінки

Зважаючи на коробкові діаграми, бачимо, що чоловіки мають вищий рівень за шкалою Роздратованість, ніж жінки.

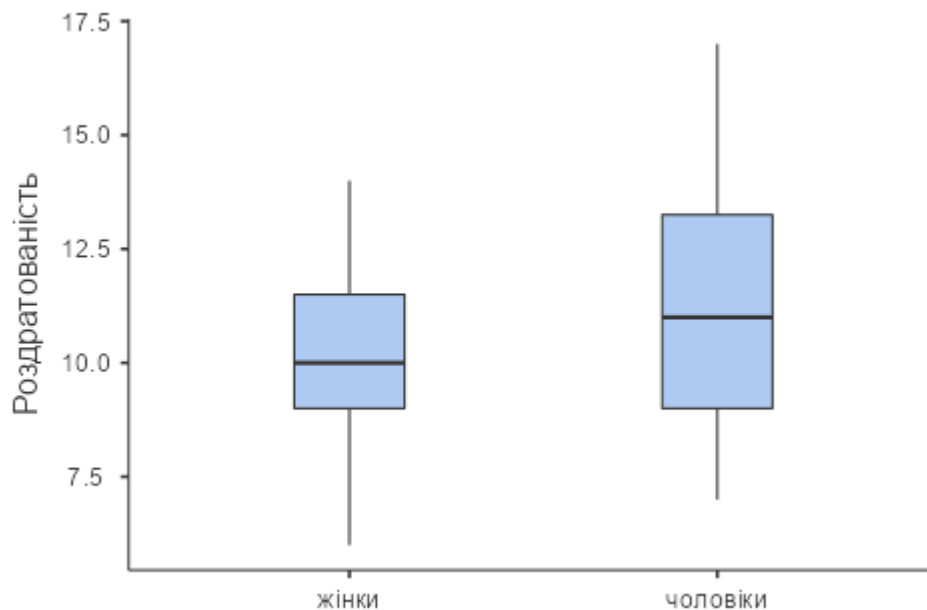

Рис. 2.12. Коробкові діаграми за шкалою Роздратованість між жінками та чоловіками

Не було встановлено відмінностей між чоловіками та жінками для шкал блоку Надмірна концентрація на дитині опитувальника Вимірювання батьківських установок і реакцій (див. Додаток Б табл. Б.15).

Не було встановлено відмінності між чоловіками та жінками за шкалами інших методик (див. Додаток Б табл. Б.16).

Результати комплексного дослідження дозволили нам визначити основні напрямки роботи з батьками щодо тривожності, розвитку емоційно-вольової сфери їх молодших школярів та створення для цього необхідних умов завдяки вибору і дотриманню певних стилів батьківського виховання.

Висновки до Розділу 2

Практичне значення питань, що досліджуються у випускній роботі, визначається актуальністю попередження, зменшення наслідків розвитку тривожності у дітей молодшого шкільного віку. Вибір оптимального стилю батьківського виховання є у даному аспекті важливим.

Результати аналітики доводять, що проблема викликає інтерес. Можна відстежити певні тенденції впливу стилю батьківського виховання, серед яких: формування емоційної врівноваженості, активності у соціумі під впливом авторитетного стилю, схильність до агресії, порушення норм, розвиток тривожності, депресивності в умовах домінування авторитарного, збереження зазначених явищ, але їх прояв у меншій мірі - в умовах поблажливого і непричетного. Всі ці тенденції, встановлені науковцями, доводять важливість подальших розробок, практичних знахідок.

У психологічній науці сформувались певні системи діагностики стилю батьківського виховання, його впливу на особистість. Враховуючи загальнонаукові та практичні підходи, ми провели діагностування впливу стилю батьківського виховання на тривожність молодшого школяра.

Виходячи з мети, програма комплексного дослідження включала:

- дослідження кореляційних зв'язків Тривожності дитини (за оцінкою батька / матері) зі шкалами методик, котрі характеризують батьківство: опитувальник Вимірювання батьківських установок і реакцій (PARI), опитувальник С. Степанова Стилів батьківської поведінки та опитувальник Оцінювання рівня тривожності дитини;
- встановлення зв'язку задоволеності шлюбом з батьківською поведінкою.

На етапі комплексного дослідження опитано 75 осіб, з них 55 жінок та 20 чоловіків. Серед опитаних більшість (65,5%) мають дитину старше 6 років, 29% - від 3 до 5 років, решта не відповіли про вік дитини.

Варто відзначити, що у дослідженні було виявлено, що жінки та чоловіки по різному ставляться до батьківства та проявляють себе в цій ролі. Тому спершу

проводили аналізу даних, отриманих на підгрупі жінок, а при потребі дивитись аналогічні зв'язки на всій вибірці.

Аналіз результатів, проведений за допомогою кореляційного аналізу, дав можливість встановити, що з тривожністю позитивно корелюють такі шкали опитувальника Вимірювання батьківських установок і реакцій PARI, як залежність від сім'ї; несамотійність матері; партнерські відносини; надмірна турбота; побоювання образити; виключення внутрішньосімейних впливів, а за методикою діагностики батьківського ставлення (Варга, Столін) - шкали Кооперація та Маленький невдаха.

Виявлення зазначеного, визначення якісних характеристик прояву цих шкал зумовили розробку корекційно-розвивальної програми, визначення змісту роботи з батьками, формування загальних рекомендацій щодо їх взаємодії з дітьми.

РОЗДІЛ 3

ПРОГРАМА ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ГАРМОНІЗАЦІЇ СТИЛЮ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ ДЛЯ РЕГУЛЮВАННЯ РІВНЯ ТРИВОЖНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

3.1. Обґрунтування методики роботи з батьками щодо гармонізації стилю батьківського виховання

Проведений теоретичний аналіз, результати діагностичного та комплексного емпіричного дослідження дозволили нам визначити напрямки та зміст практичної психокорекційної роботи, оскільки тривожність є важливим параметром розвитку особистості.

З метою її профілактики та корекції необхідно вживати систему заходів, спрямованих на вивчення особистості дитини, діагностику соціального середовища, супровід у подоланні стресогенних ситуацій.

Діти з високими показниками тривожності потребують особливої підтримки. Їх необхідно підбадьорювати, заохочувати, висловлювати впевненість в їх успішній діяльності, можливостях. Їм важливо навчитися розслаблятися, знімати напруження. В цьому у молодшому шкільному віці допомагають рухливі ігри, спортивні вправи, музика, а також інсценізація етюдів на прояв сміливості, рішучості, що сприяє тому, що дитина, ототожнюючи себе з персонажами інсценування, починає орієнтуватися на означені характеристики особистості.

Психокорекційна робота з подолання тривожності дітей має супроводжуватися інформаційною просвітою батьків. До них необхідно доносити, які причини тривожності, як тривожність впливає на розвиток дитини, її навчання.

Батьківські стереотипи, установки, які впливають на тривожність дітей важко піддаються корекції, тому варто звертати увагу на практичні питання виховання дітей, попередження та подолання тривожності.

Основними загальними питаннями з цього приводу мають бути такі:

1. Дотримання конструктивної моделі виховання: емоційне тепле ставлення батьків, щира увага до потреб та інтересів, почуттів дитини.

2. Зменшення зауважень, акценту на невдачах, надання дитині права на помилку та її виправлення.

3. Сприяння підвищенню самооцінки дитини: використання похвали за зусилля, старання; запобігання виникненню завищених вимог.

4. Запобігання виникненню зайвих, не обов'язкових психотравматичних ситуацій.

5. Уникнення ситуацій надмірної відповідальності дітей, особливо за інших.

6. Залучення дітей до корекційних занять з психологом.

Однак робота над зазначеними питаннями може бути результативною за умов більш глибоких трансформацій і потребує гармонізації стилю батьківського виховання, тим більше, що за результатами дослідження ми відстежили деякі особливості, які потребують уважного ставлення, оскільки мають силу для того, щоб перетворюватися на тенденції та певні закономірності.

По-перше, майже у всіх батьків відчувається прагнення до перетворення виховання дитини на діяльність, якій вони мають присвятити своє життя, тобто схильність до гіперпротекції. Особливо виразно це відчувається у мам.

По-друге, батьки не завжди приділяють увагу необхідності формувати певні обов'язки дітей у родині, мотивуючи це тим, що вони ще маленьки, що їм потрібно вчитися, що що вони і так перевантажені тощо.

По-третє, особливо у батьків, які прагнуть контролювати своїх дітей, ми спостерігали зростання заборон, так званої тенденції надмірності заборон у поєднанні з надмірністю певних санкцій та покарань.

По-четверте, батьки не завжди готові сприймати як належне дорослішання їх дітей, прагнучи залишати дитину маленькою якомога довше у своєму сприйнятті, або навпаки, сприймаючи її занадто дорослою не по літах.

По-п'яте, спостерігається і таке явище, як проекція небажаних якостей, коли батьки помічають в дитині риси, які не приймають в собі.

І ще одна особливість, яку ми відстежили в процесі роботи з сім'ями - зміна методів та способів впливу, при яких стилі змішуються. Також має сенс зазначити певні невдоволення, які виявляють подружжя щодо виховних впливів один одного.

Подолання тривожності потребує уважного ставлення до цієї проблеми і відповідної системи роботи. На основі проведеного дослідження нами рекомендована програма, наприклад основу якої ми брали з розробки Красовської Л.І. [23;29].

Метою даної програми є визначення можливостей оптимізації стилю батьківського виховання задля запобігання виникненню тривожності та подолання її наслідків у разі виникнення у дитини молодшого шкільного віку.

Рекомендована програма полягають у наступному:

1. Інформування батьків про результати спостережень за виявленням тривожності у їх дітей, досліджень питання тривожності (загального та індивідуального планів, окремо з кожною сім'єю).

2. Проведення інформаційної роботи щодо стилю батьківського виховання та тенденцій його впливу на рівень тривожності молодшого школяра.

3. Організація психологічного супроводу батьків щодо підтримки оптимального та корекції (в разі необхідності) сформованого стилю виховання у подоланні тривожності дітей.

4. Налагодження системи сімейних консультацій, індивідуальних та групових терапевтичних занять з батьками.

Вибір форми участі у програмі роблять батьки. Вони також можуть звернутись зі своїми питаннями, які вважають необхідними для з'ясування.

В процесі реалізації програми батьки мають можливість отримувати інформацію стосовно особливостей розвитку дітей у молодшому шкільному віці, прояву їх емоційно-вольових особливостей, тривожних станів.

Така інформація дає можливість усвідомлювати власні дії, систему впливів на дитину, коректувати їх відповідно до вікових та індивідуальних особливостей. Механізмом, який забезпечує цей процес, може бути виховання у дитини впевненості в собі, зняття страхів, агресивності, а також емоційної напруги.

Батьки, знайомлячись з інформацією, можуть спрямувати свої зусилля на конкретні дії з:

- виробітки конструктивних способів поведінки у важких для дитини ситуаціях;
- навчання дитини прийомам оволодіння тривожністю;
- формування у неї навичок результативної діяльності, підтримки емоційної рівноваги, стійкості вольових проявів.

За таких умов взаємини батьків та дітей, характер впливу, загальний стиль виховання стають потужним фактором розвитку дитини.

Відповідно до завдань програма складається з певних блоків, таких як:

- мотиваційний блок, який забезпечує розуміння батьками своєї відповідальності за особистісний розвиток дітей, впливу на цей процес обраного стилю виховання;
- блок психологічної підтримки, що містить різні форми, такі як лекторії, тренінги, індивідуальні та сімейні консультації тощо;
- блок інтерактивної взаємодії, що передбачає організацію роботи груп батьків з обговорення проблем тривожності дітей, впливовості стилів батьківського виховання тощо;

- блок психологічного моделювання, який спрямований на використання можливостей проектування конструктивних відносин у сім'ї, гармонізації стилю батьківського виховання тощо;

- блок рольового програвання сімейних ситуацій, відповідно до якого батьки отримують можливість розвивати свої навички спілкування з дитиною молодшого шкільного віку, проявляти емоційні зв'язки, підтримувати емоційний контакт, регулювати емоційні стани, долати конфліктні ситуації;

- блок психологічного діагностування, який здійснювався за допомогою таких методик, як Свідоме батьківство, опитувальник батьківських установок PARI (шкали Ставлення до батьківської ролі, Сімейні цінності, Батьківські почуття, Емоційний відгук) тощо.

Блоки є самостійними одиницями, якими можна оперувати для вибору форм та змісту роботи з батьками.

Відповідно до них та для їх втілення в практичні дії у межах програми рекомендованої програми з батьками необхідно забезпечити визначення ключових позицій гармонізації стилю батьківського виховання.

Оскільки гармонізація стилів відбувається за рахунок того, що набувають чинності явища, пов'язані з повагою до особистості дитини, довірою до неї, врівноваженістю, збалансованістю, зрілістю впливів тощо, має сенс відокремити ті явища, усвідомлення яких батьками може забезпечити необхідні якісні зрушення.

Перш за все, це стосується проблеми сприйняття відносин з дитиною і з оточенням. Ми виходили з того, що сприйняття можна умовно представити у вигляді двох узагальнених варіантів.

Перший варіант відображає ситуацію, коли особистісне Я сприймається як центр системи відносин, тому всі дії іншої особи так чи інакше сприймаються як такі, що спрямовані обов'язково на людину, яка їх сприймає. Переважними у даному випадку стають такі мовні конструкції, як Мене образили..., Мене порадували..., Мною знехтували... тощо. Основною особливістю сприйняття за таких умов стає суб'єктивізм,

залежність від інших, від зовнішніх обставин, що перетворюються на нестійкість, закріпачення, вразливість внутрішнього світу особистості. При цьому на кожний вплив ззовні виникає реакція у відповідь, яка походить від станів, що переживаються.

Другий варіант сприйняття системи відносин передбачає включення особистісного Я до системи відносин у якості рівноправного партнера. В даному випадку переважають мовні конструкції такого типу: Я сприймаю це як..., Я оцінюю це як... Ці фрази спрямовують увагу на прагнення до об'єктивності: Я сприйняв, або сприйняла слова або дії іншої особи як, наприклад, образу, але це не означає, що ця особа переслідувала саме таку мету. Я у даному випадку є активним, не залежить від настроїв інших. Воно залежить від внутрішнього стану людини, а внутрішній світ виступає стійким, розкріпаченим, володіє здатністю регулювати поведінку, відносини.

Якщо перший варіант веде до експресії, вибуху почуттів, то другий створює умови для аналізу слів і поведінки сторін, що взаємодіють між собою.

Для донесення цих позицій до свідомості батьків має сенс звернутись до думки Л.С. Виготського про залежність мовних конструкцій і дій людини [12;89]. Він вказував на те, як слово, інтелектуалізуючись і розвиваючись на основі дії, підносить дію на вищу щабель, накладає на дію печатку волі.

Використання саме другого варіанту сприяє створенню атмосфери доброзичливості, позитивного настрою. Кожного разу після успішного оволодіння ситуацією з'являється почуття самоповаги, яке заохочує рухатись далі. Підкорення дій запропонованій позиції, їх регулювання словом забезпечує розвиток здатності контролювати психічні стани, що переживаються. При цьому не потрібно докладати якихось надмірних зусиль, спрямованих на те, щоб відволіктися від ситуації, переключити увагу на щось інше. Скоріше, навпаки, зосереджуючи увагу на ситуації, власних хвилюваннях, емоціях, можна поступово перейти до їх визначення,

а потім і до аналізу.

Усвідомлення цих позицій батьками і здійснення вибору на користь другої у взаємодії з дітьми дозволяє змінити стиль виховання, дійсно гармонізувати його.

Наступне явище, яке потребує переосмислення і глибинного опрацювання - це стереотипи.

У межах програми ми вважаємо за потрібне особливу увагу приділяти таким стереотипам, як:

- стереотип батьківського авторитету (коли вважається, що батьки завжди праві, краще знають тощо),

- стереотип пріоритетності контролю (за яким взаємодія з дитиною може перетворитися на очікування її проступків, помилок, які потрібно вчасно розгледіти та попередити, що зводить нанівець довіру),

- стереотип постійної присутності в житті дитини (що створює ілюзію захищеності, не дає можливості розвинути самостійності, відповідальності за власне життя);

- стереотип оцінювання особистості дитини за певним вчинком, певною дією (який визначає своєрідний вирок дитині, що обмежує її можливості у виправленні, подальшому розрізненні ситуацій і власної поведінки в них).

Усвідомлення батьками присутності в їх стилі виховання означених стереотипів ставить питання про способи, або методи виховання, як практичні дії, в яких стиль виховання й втілюється.

Гармонізація стилю батьківського виховання потребує створення власної системи, основою якої виступають методи, що розуміються і усвідомлюються батьками.

Запропонованою програмою передбачені методи, які створюють атмосферу довіри, взаємного розуміння, емпатії і запобігають виникненню надмірної тривожності.

Програма спрямована на використання такої системи методів:

- підкріплення, як система дій - стимулів (заохочувальний погляд, слово, жест тощо), спрямованих на збільшення вірогідності повторення бажаної поведінки дитини;

- зворотній зв'язок, як система дій, спрямованих на отримання інформації від самої дитини про її стан, вчинки тощо;

- розрізнення, як система дій, спрямованих на підкріплення реакцій дитини на правильні стимули, реакції на невірні стимули залишаються не підкріпленими (в основі розрізнення - підкріплення, тільки вже не дій особи, а її реакцій на окремі стимули, слова, вчинки іншої особи);

- узагальнення, що передбачає підкріплення однакових реакцій дитини на подібні, але не ідентичні стимули (узагальнення завжди починається з розрізнення і спирається на підкріплення а його відмінністю є узагальнення загального);

- наслідування, як копіювання дій іншої особи;

- покарання, як система невідкладних дій, спрямованих на придушення небажаних дій;

- викорінення, який спрямований на повільне, як наслідок відсутності підкріплення, зникнення небажаного, засвоєного раніше способу поведінки.

Ознайомлення із даною системою методів батьківського виховання значно урізноманітнює взаємодію з дитиною, дає можливість батькам володіти саме системою впливів і гармонізувати стиль виховання. Важливо переконати батьків у тому, що виховні впливи не обмежуються заохоченням та покаранням і донести відому, але в той же час ігноровану точку зору В.М. Бехтерева про те, що при правильному веденні виховання не тільки не може бути мови про будь-які покарання, але навіть не повинно бути ніяких строгостей, оскільки саме виховання має збуджувати в дитині добрі почуття і, підтримуючи в дитині саморозвиток, дух ініціативи і доставляючи задоволення, має вестися без усякого примусу [4; 506].

3.2. Зміст програми психокорекційної роботи з гармонізації стилю батьківського виховання для регулювання рівня дитячої тривожності.

За програмою батькам пропонуються ситуації взаємодії, на які, на наш погляд мало звертають увагу, але які містять значні можливості для гармонізації стилю батьківського виховання в разі їх усвідомлення і прийняття.

Перша ситуація стосується подій, коли родина йде на гостину. Наближаючись до оселі, до якої вони запрошені, батьки починають нагадувати своїй дитині про те, що вона має поводитись добре. Немає сенсу відтворювати всі аргументи, які вони наводять. В цій ситуації діями батьків під сумнів ставиться поведінка власної дитини, а сама ситуація розкриває присутність прихованої логіки.

Підтвердження наявності прихованої логіки можна знайти у словах Р. Бернса про те, що він рідко стикався з дорослими, які навмисно завдавали шкоди своїм дітям, але регулярно мав справу з батьками, які досягали саме такого гіркого результату, будучи переконаними в тому, що бажають своїм дітям добра [3; 127].

Батьки самі у добрих намірах підказують своїм дітям неправильні дії.

Вони кажуть: Поводься в школі добре! - Виходить, вони не виключають поганої поведінки власної дитини.

Вони кажуть: До мого повернення всі уроки мають бути зроблені! Я перевірю! - Виходить, вони вважають за можливе, що їх дитина може не зробити того, що потрібно, потребує постійного контролю, який виключає всіляку самостійність.

Вони кажуть: А ну, покажи мені свій щоденник! Подивимось, що в тебе там! - Іронія голосу, нехай навіть з відтінками милування і жартівливості, містить невпевненість у позитивному результаті. Прихований підтекст може перетворюватися на установку.

Аналізуючи подібні ситуації, має сенс відпрацювати їх розв'язання через визначення корекційних дій.

По-перше, варто зауважити, що батьки обирають не зовсім доцільну з педагогічної точки зору форму висловлювання своїх вимог і побажань. І в цю неправильну форму вкладають позитивні установки, перетворюючи плюс на мінус.

Тому батькам пропонується розглянути варіанти, коли замість:

- Поводься в школі добре!, можна побажати гарного навчання;

- До мого повернення усі уроки мають бути зроблені, я перевірю!, сказати: Постарайся зробити усі уроки до мого приходу. Якщо щось не вийде, ми зробимо разом, але мені дуже хочеться, щоб ти зробив, або зробила або зробив все самостійно.

Необхідно показати батькам, що на перший погляд ніби-то все те ж саме, але форма змінює атмосферу і спрямованість вимоги, виключає можливу негативну установку внутрішньої логіки дій, змінює атмосферу взаємодії, знімає передумови виникнення тривожності.

По-друге, педагогічно недоцільні форми висловлювання вимог приховують внутрішню психологічну невпевненість батьків у собі: за наказом, жорстким контролем, іронією ховається педагогічне невігластво.

Не можна не погодитися з тим, що контроль, тип відносин, що будується на наказі, не дає результатів. Дає, і досить часто. Але при цьому позбавляє сил, впевненості, спокою батьків та дітей.

Ці два висновки дають можливість подивитися на проблему дещо інакше. Для того, щоб щось змінити, батьки мають змінити форми відносин зі своєю дитиною. А для зміни форми, треба змінити щось у собі, своєму ставленні до виховання, у своєму стилі взаємодії з дитиною.

Наступна ситуація полягає у тому, що дуже часто, не знаходячи переконливих аргументів, батьки кажуть: Я краще знаю, ніби захищаються від можливої помилки авторитетом батьківського Я та набутого життєвого досвіду. Такі фрази містять в собі певну небезпеку.

По-перше, використовуючи це висловлювання, батьки демонструють своє невміння та небажання рахуватися з думкою іншої особистості, яка має

на це право, навіть якщо їй лише шість-сім років і її думка помилкова.

По-друге, такі висловлювання здатні на пригнічення природної мислительної активності дитини, її свободи, викликають тривогу. Впливаючи на дитину у такий спосіб, чи мають право батьки вимагати від своєї дитини відповідальності за власні вчинки у подальшому?

По-третє, це Я краще знаю ставить дитину, до якої батьки небайдужі, перед вибором, який, скоріше за все, не буде прийнятий самими батьками: або дитина покійно змириться, надаючи батькам право вирішувати все за неї, або повстане, долучаючись до тривалого, відкритого чи прихованого протистояння. У будь-якому випадку втрачаються довіра, спокій, можуть виникнути тривожність та ще більші педагогічні проблеми, які рано чи пізно нагадують про себе.

В цьому контексті доречно навести батькам думку О.Н. Острогорського, який підкреслював, що прагнення переробити дітей за власним образом та подобою, викликає боротьбу, яка веде в нікуди [32; 352]. Запропонована ситуація доводить, що при такому підході створюється атмосфера категоричності, що ніяк не сприяє повноцінному спілкуванню. Важливо донести такий логічний ланцюжок: можливо, я і знаю щось краще за інших, але це моє знання і тільки моє. І якщо я бажаю добра своїй дитині, то доцільніше навчити їх відбирати в знаннях, власних, інших людей, цінне і значуще, використовувати цей досвід у конкретних діях.

На перший погляд це Я краще знаю, Я завжди права або правий захищають батьківську непогрішність. Доволі розповсюдженою є думка про те, що саме віра у власну непогрішність є необхідною передумовою батьківського авторитету, але виникає питання про його якість.

Авторитет на умовах беззаперечного підпорядкування, що стверджує владу дорослого над дитиною, як доводить досвід, не є дійсним. Такий авторитет передбачає деяку ідеалізацію батьків. Але ж вони живі люди, їм притаманні певні слабкості, вони можуть помилятися, тому ідеальність батька чи матері досить проблематична і навряд потрібна.

Діти, як ніхто інший, найбільш гостро відчують все і все помічають. Ніхто так нещадно не критикує своїх батьків, як їх власні діти. В той же час ніхто так щедро не вибачає їм їх помилки. Діти прощають їм поганій настрій, втому, складнощі на роботі і багато чого іншого, що батьки, не соромлячись, зривають на них. І це поєднується з намаганням самих же батьків вберегти дитину від якихось інших, абстрактних складнощів і проблем.

Аналізуючи цю та подібні ситуації, можна запропонувати батькам пригадати, чи доводилося їм коли-небудь вибачатися перед власною дитиною?

Відповідаючи на це питання, має сенс звернути їх увагу на такі аспекти. Звісно, доведеться подолати серйозні внутрішні протиріччя. Але, можливо, це варто зробити для того, щоб відчуті і запам'ятати назавжди, як радісно відгукується серце у відповідь на признання за відновлену справедливість, що спалахує в очах власної дитини. Батьки бояться підірвати свій авторитет, але щире визнання провини, коли це дійсно так, лише зміцнює його, посилює внутрішній зв'язок з дитиною, робить його живим. Радісно відчувати, що власна дитина розуміє, що кожна людина, навіть найбільш авторитетна і дорога, має право на помилку, а також має право на її виправлення і щире вибачення з боку іншої людини.

За програмою пропонується ще одна ситуація, доволі типова для стилю батьківського виховання. Сутність її полягає в тому, що найчастіше використовується контроль, спрямований на констатацію будь-яких негативних кроків у поведінці дітей з подальшим вердиктом у вигляді покарання. Як не дивно, виходить, батьки тривалий час перебувають у стані очікування чогось поганого. Гніт подібного очікування не може не впливати на характер взаємин, загальну атмосферу спілкування. Коли таке становище речей починає панувати, виникає думка, що батьки перевиховують, а не виховують своїх дітей, тобто спілкуються з ними, як з людьми, що переступили поріг дозволеного.

Для прикладу варто навести ситуацію, що описана у роботі О.Н. Острогорського “Сімейні відносини і їх виховне значення”, де містяться роздуми автора про традиції у родині Достоєвських. Автор пише, що за сімейним суботнім обідом, коли всі діти приїзять додому з різних навчальних закладів, звучать розповіді про шкільні події тижня, що минув. Батьки завжди слухали мовчки, надаючи право висловитися дітям. Педагог зауважує, що відвертість була повною. Батько не дозволяв собі наставляти своїх синів. Коли вони розповідали про різні пустощі, він тільки посміхався, не дозволяючи собі попереджати їх про те, щоб вони нічого подібного не вчиняли. Він ніби давав зрозуміти, що й очікувати не може від них подібних пустощів [32; 344].

Під час розгляду запропонованої ситуації можна розглянути питання такого сенсу: Як можуть взаємодіяти між собою довіра і контроль? Яким має бути контроль в умовах довірчих відносин з дітьми? Як, повністю довіряючи дитині, не упустити щось важливе, здатне змінити її життя?

Пропонується поєднати ці два поняття, уклавши з дітьми внутрішню угоду, яка забезпечуватиме перехід контролю у самоконтроль, самозвіт, самоаналіз. Цей умовний контракт виникає сам по собі, коли батьки знаходять в собі сили довіряти дітям, не тільки у зовнішніх проявах, але і на емоційному, мислительному, мотиваційному рівнях.

В атмосфері довіри, щирої віри в те, що діти не можуть вчиняти погано навмисно, у батьків і їх дітей розвивається потреба розповідати про свої почуття, переживання, вчинки, аналізувати їх. Необхідно допускати існування заборонених питань, якщо це щось особисте, або чиясь таємниця. Однак і у таких випадках у розв'язанні ситуацій, що виникають, продовжують діяти критерії добра, доцільності і необхідності. Ці дії сприяють оволодінню дітьми загальнолюдськими цінностями, засобами психологічного захисту в складних обставинах, посилюють їх стійкість перед факторами, що можуть викликати тривожність.

Ще одна ситуація розкриває багато питань щодо взаємодії батьків з

дітьми і водночас показує можливості гармонізації стилю батьківського виховання.

Поява дитини у більшості сімей сприймається як подія, яка перебудовує їх життя відповідно до дитячих потреб та режиму. Навіть у несприятливих умовах протягом першого року життя, діти отримують стільки уваги, турботи, скільки, можливо, не отримують протягом усього подальшого життя. Оточення реагує на їх плач, зміну стану здоров'я, настроїв. У періоди хвороби дитини батьки думають про те, що краще хворіти комусь з них. Внутрішньо вони готові до того, щоб взяти на себе не тільки хворобу, а й всі інші негаразди.

Згодом дитина підростає, стає на ноги, починає ходити. Дорослі полегшено зітхають: ну ось, вже легше. І в той час, коли дитина потребує ніяк не менше батьківської уваги, ніж у перші місяці життя, вона все частіше залишається наодинці зі своїми проблемами і чисельними питаннями. Колишні турбота та увага повертаються в критичні періоди хвороби, а іноді і знервованості, неслухняності. Батьки так само готові взяти на себе всі переживання, але у нас багато інших, не менш важливих справ. Їх мучать протиріччя, і у дітей проблеми стають все більш серйозними і складними. Це повторюється, коли діти йдуть у перший клас.

Пошук виходу із даної ситуації полягає в розумінні того, що близький дитині дорослий, мати чи батько, готовий прийти на допомогу, розділити печаль, труднощі, пережити горе та радість. Однак це не позбавляє дитину від власних емоційних переживань, вирішення проблем, з якими вона має впоратися сама. Нехай з чиеюсь допомогою, але сама.

Розглянути це можна на конкретних прикладах.

У школяра не виходить виконати завдання. У батьків немає часу, тому їм легше взагалі не втручатися у процес його виконання, або швидко виконати замість дитини.

Натомість потрібно лише трішечки уваги, запропонувати школяру прочитати умови завдання, скласти стислий запис, або нагадати про

правила, що вивчалися раніше. Батьки з ним, і школярик робить все сам. Він звикає жити у системі відносин, які вчать його думати і переживати за інших, нести відповідальність, сподіватися на власні сили, виконувати те, що йому під силу, самостійно.

Цей шлях складний, можливо, наповнений невдачами. Але ж хіба менш складним є життя? Якщо батьки вважають, що їх діти до певного вікового періоду лише готуються жити, то вони глибоко помиляються. Діти живуть насиченим активним життям.

М.І. Пирогов зауважував, що у дитини є свій світ, відмінний від світу дорослих. Вона живе у власному, своєму світі, створеному її духом і діє відповідно до законів цього світу. У зв'язку з цим він звертає увагу на те, що, оскільки діти не мають а ні сили, а ні способів порушувати закони дорослого життя, то і дорослі не мають права безкарно порушувати закони світу дітей [33; 47].

Ще одна варта уваги ситуація полягає у наступному. У відносинах з дітьми батьки доволі часто підміняють два поняття: характеристику та оцінку особистості і характеристику та оцінку вчинку особистості. Це проявляється у багатьох, на перший погляд, небезпечних явищах.

Дитина щось перекинула, розбила - значить, незграбна, різко відповіла - груба, не підкорилася вимогам - не вихована, отримала погану відмітку - погана, хорошу - хороша, надала допомогу - чуйна, не надала - байдужа. Батьки не оцінюють вчинок особистості, а за характером окремого вчинку оцінюють особистість в цілому, ніби виносять вирок, звинувачувальний, виправдувальний або заохочувальний. При цьому перебільшується значущість окремих вчинків. Вчинок розглядається як висновок якогось проявлення особистості, що абсолютно протиприродно.

Батькам варто усвідомити, що особистість постійно розвивається і тому небезпечно обмежувати цей процес, навіть словесними оцінками - вирокками. Важливо зберігати можливість самоуправління, змін, самовдосконалення дитини. Тому більш конструктивними будуть мовні

конструкції оцінок такого типу: ти вчинив не зовсім обдуманно, недостатньо старанно щось виконав, відповів не виправданно грубо. Це стосується як негативних дій, так і позитивних: ти добре проявив себе, свої знання, знайшов цікаве рішення, вміло оволодів собою, своїми емоціями. У подібних висловлюваннях батьки не засуджують особистість, не виносять їй вирок, а лише констатують своє ставлення до вчинка, виражають свою думку. І, якщо ця думка є значущою для дитини, кращого способу стимулювання позитивної поведінки не вигадати.

Серед ситуацій, які є типовими, відокремлюються ситуації, пов'язані з найбільш розповсюдженими методами, такими як заохочення, особистий приклад, переконання і звісно покарання. Л.С. Виготський підкреслював, що в процесі розвитку людина оволодіває засобами, за допомогою яких інші направляли її поведінку [9; 279]. Природною є спрямованість на стимулювання позитивної поведінки особистості. В одній із своїх праць Л.С. Виготський сформулював основний закон поведінки, виходячи з того, що поведінка визначається ситуаціями, а реакція стимулами. На думку вченого, люди не можуть оволодіти своєю поведінкою інакше, ніж через відповідні стимули [11; 278].

Можна припустити, що способи взаємодії з дітьми повинні нести інформацію про можливі стимули і засоби їх вживання.

Ось чому з багатьох методів варто відокремити ті, які відповідають таким критеріям:

- по-перше, забезпечують активність і свободу особистості, що розвивається;
- по-друге, підпорядковуються загальнолюдським законам гуманізму;
- по-третє, є способами стимулювання природних задатків, творчих сил людини, але ні у якому разі не способами переробки дитини за якимось зразком.

Реалізацію зазначеного має сенс запропонувати розглянути у таких ситуаціях.

Готуючи дитину до школи, намагаючись подолати її невпевненість в

тому, що вона впорається з різними завданнями, можна запропонувати їй потоваришувати з Крапкою.

Наприклад, крапка на кінці ручки. Стрибнувши на сторінку зошиту, вона допоможе проводити лінії, креслити геометричні фігури, писати елементи цифр, букв, а потім самі цифри та букви.

Крапка на кінці пензля. Стрибнувши на аркуш паперу, вона перетворюється на пляму, розглядаючи яку, можна знайти, на що вона схожа і почати малювати.

Точковий дотик до руки дитини, що імітує крапку, може стати сигналом до зосередження, концентрації уваги.

Так крапка стає стимулом, який дозволяє долати психологічні бар'єри, вирішувати особисті проблеми.

Спостерігаючи за першокласниками під час уроку, можна помітити, що вони буквально перехоплюють погляд вчителя в пошуках психологічної підтримки. Тож батьки можуть подарувати своїм маленьким учням будь-яку навчальну приналежність, вклавши в цей маленький подарунок особливий сенс: якщо виникає трудність, якщо дитина сумнівається в собі, відчуває тривогу, дотик до подарованого предмету відтворить відчуття того, що батьки з ними, вірять в них.

Якщо дитина має труднощі у запам'ятовуванні віршів, переказуючи їх своїми словами, також варто знайти разом з нею простий стимул. Можна запропонувати їй тихими оплесками, спочатку разом з дорослим, задавати ритм, що передає віршований розмір.

У цих ситуаціях наведені приклади стимулів, а самі приклади демонструють, що можна використовувати різні стимули, вигадувати свої.

Процес виховання неповторний і унікальний, можливості батьків не обмежені. Важливо уважно спостерігати за дитиною, своєчасно коректувати свої та її дії.

Це стосується і методів, через які і втілюється відповідний стиль батьківського виховання. Розглянемо їх на прикладах відповідних ситуацій.

Ситуація з використання методу підкріплення.

Цей метод є основою багатьох інших способів впливу. Його сенс полягає у тому, що батьки своїми діями - стимулами (заохочувальний погляд, слово, жест) збільшують вірогідність повторення бажаних дій дитини.

Підкріплення здійснюється у двох режимах.

У першому підкріплення використовується після кожної позитивної дії, у другому - час від часу.

Кожний із цих режимів виконує свої функції: перший є необхідним для швидкого формування певної навички, поведінкової звички, другий потребує більш тривалого часу, але забезпечує більшу стійкість новоутворення. Частіше за все вони виступають спільно, взаємодіючи один з одним.

Наприклад, можна використати відкріплення у вирішенні проблеми привчання дитини до виконання уроків.

Спочатку активно використовується перший його режим. Кожного разу, коли у зручній для виконання домашнього завдання час дитина опиняється за робочим столом, батьки висловлюють заохочення, сідають поряд і починають з дитиною робити уроки. За декілька тижнів їм можна почати дозволяти собі відволікатися, довіряючи дитині зробити частину завдання, чи декілька завдань, а потім і всі уроки самостійно. В подальшому варто перейти до другого режиму підкріплення, поступово наближаючи саме підкріплення до закінчення виконання домашнього завдання.

Не можна сказати, що проблеми при цьому зникають зовсім. Будуть моменти виявлення дитиною небажання працювати, будуть помилки, неправильне виконання завдань. Однак підкріплення допоможе ввести виконання уроків у життя першокласників у цілком природний спосіб. Якщо зробити це своєчасно, а потім уважно спостерігати і допомагати, багато проблем будуть вирішуватися самі по собі.

В умовах використання підкріплення дорослі звертають увагу, перш

за все, на позитивні дії дітей, тому встановлюється зв'язок, побудований на довірі та доброзичливості. Для дитини більшої значущості набувають такі стимули, як повага з боку оточення, успіх, що переживається, внутрішнє задоволення. При цьому поведінка є природною, над дітьми не тяжіють пишномовні слова, які погано сприймаються у дитячому віці, про перспективи, життєво важливі цілі, обов'язок. Вони здійснюють позитивні дії, тому що це підтримується значущими для них дорослими, це природно.

До відома батьків має сенс донести, що слід враховувати і деякі умови вживання даного способу. Бажано застосовувати його одразу після виконаної позитивної дії, щоб посилити почуття задоволення, успіху, що переживається. Відкласти підкріплення означає не помітити старання дитини, поставитись до вчиненого нею, як до належного.

Крім того, батьки мають зрозуміти, що підкріплення не виключає можливості закріплення невірних дій навіть при досягненні загального позитивного результату, як, наприклад, у відомому оповіданні про хлопчика, якого мама похвалила за те, що він з'їв кашу, не підозрюючи, яким чином він це зробив. У випадку підкріплення поведінки, так би мовити, за кінцевим результатом, необхідно, по можливості, проаналізувати хід дій, що були виконані.

Наступна ситуація розкриває перед батьками можливості гармонізації їх стилю виховання за допомогою зворотного зв'язку. Дж. Стейнбек писав про те, що людина є складною системою шкал, індикаторів, але ми вміємо читати показники лише деяких з них, можливо, не правильно.

Діти посилають батькам імпульси зворотного зв'язку в процесі взаємодії з ними. За словами дитини, виразом її обличчя, а іноді і по ігноруванню дій дорослі можуть судити про ефективність свого впливу. Слухаючи розповідь дитини про те, як пройшов день у школі, переглядаючи домашнє завдання, батьки можуть спробувати скористатися власними судженнями, щоб відтворити картину її навчальних дій.

Вийде легкий, але повчальний діалог, наприклад, такий, як в ситуації

перевірки домашнього завдання:

- Зараз я уважно подивлюся і спробую розповісти про те, як ти працювала, або працював над цією справою. Спочатку ти щиро намагалася або намагався старанно виконати все правильно і красиво написати.

- Так, і мені дуже хотілось зробити приємне тобі.

- Дякую, це дуже приємно. І щоб все вийшло як слід, ти мала або мав уважно прочитати завдання.

- Так, три рази.

- Потім тобі потрібно було пригадати правило.

- Довелось повторити його по підручнику, щоб пригадати.

- Молодець! Після того, як ти все пригадала або пригадав, ти, мабуть, виконала або виконав вправу усно.

- І навіть з позначками олівцем у книжці, щоб не забути.

- Добре. Ну а потім ти почала або почав писати у зошиті. Перші два речення написані бездоганно. А на початку третього тебе щось відволікло.

В основі наведеної ситуації лежить метод зворотного зв'язку. Використання його у подібних формах створює щось на кшталт сімейної гри, в яку із задоволенням грають всі. Умовно її можна назвати Вгадай мої дії. Гра дуже ефективна і в інших ситуаціях.

Наприклад, у родині тривалий час не вирішується проблема розкиданих речей. Коли батьки повертаються додому і бачать розкидані речі, можна спробувати у жартівливій формі, але достатньо гостро, представити процес повернення дітей зі школи, відтворюючи за місцезнаходженням одягу їх дії. Спочатку смішно, а потім можна і замислились. Це теж зворотний зв'язок, який дає можливість отримати інформацію про дії інших.

Метод настільки конструктивний, що достатньо представити інформацію, словесно позначити вчинки дитини, щоб закріпити позитивні дії, чи показати не виправданість якихось небажаних кроків. А аналіз, що в ньому міститься, може стати початком самоаналізу, який допоможе дитині

подивитися на себе зі сторони.

Дж. Локк писав про те, що рано чи пізно всяка людина буде залишена наодинці із собою, тому хороша, добра, добродесна людина має бути вихована такою внутрішньо [27; 147].

Зворотний зв'язок як раз і дозволяє стимулювати таку внутрішню готовність, оскільки дитина повільно, в природний спосіб привчається замислюватися над тим, що вчинила, знаходити позитивні і негативні сторони своїх дій. Вона не потребує окрику, заохочення, керується власним внутрішнім індикатором, яким її нагородила природа.

Не можна залишити поза увагою ситуації з використанням такого методу, як покарання. Точка зору про необхідність виховання на основі переживання дитиною почуття провини, з регулярним використанням покарання є відомою. В повсякденному житті цей метод використовується що не найчастіше за інші.

Про фізичне покарання писав Дж. Локк. Він зауважував, що цей метод потребує тривалих зусиль, широко визнаний, але в той же час найменш придатний, так як призводить до шкідливих наслідків. Одним із таких наслідків є зростання тривожності.

Не можна не погодитися з думкою про те, що фізичне покарання може заохотити те, викоріненням чого займаються батьки. Крім того, сором постраждати за здійснений вчинок не діє на дитину сильніше, ніж саме страждання, а часте використання фізичних покарань породжує відразу до того, що батьки прагнуть змусити полюбити. Дж. Локк розглядає фізичне покарання, як різновид рабської дисципліни, яка формує рабський характер, що веде до душевної прибитості, коли людина стає непотрібною собі та іншим.

Покарання, фізичне і моральне, придушує особистість, дійсно може формувати небажану поведінку.

Дитина погано поводить себе у колі однолітків, намагаючись привернути до себе увагу. Роблячи їй зауваження, використовуючи більш

жорсткі заходи, тим самим привертаючи до неї додаткову увагу, дорослі “допомагають” їй в цьому. Як це не парадоксально, але це так.

У багатьох сім'ях використовується покарання працею. Ти завинив, - розмірковують батьки, - тебе потрібно покарати, тому ти помиєш посуд, прибереш у квартирі. І дійсно проявляється те, на що вказував Дж. Локк. Батьки хочуть, щоб діти привчилися до виконання побутових обов'язків, виконували їх без примусу, але ж тими самими обов'язками карають, викликаючи до них відразу. Можна чути обурені слова батьків про неслухняних дітей: Я його караю, навіть б'ю, а він за своє. У цій фразі - констатація безсилля виховання покаранням, і, не дивлячись на це, - відсутність бажання відмовитись від не доцільних дій.

Крім того, покарання володіє ще однією властивістю - веде до звикання, тому для досягнення ефективності його використання необхідно збільшувати його інтенсивність. Тому, вживаючи покарання, батьки йдуть шляхом найменших духовних витрат, прирікаючи дітей на втрату духовних рис. Якщо вже не можна відмовитися від покарання зовсім, то має сенс дослухатися до слів Є.С. Левицької про те, що сутність покарання має бути узгоджена з сутністю вчинка і бути лише природним його наслідком [25; 499]. Хотілося б, щоб гармонізація стилю батьківського виховання призводила до того, що найтяжчим покаранням дітей у сім'ях була зміна відчутого дітьми батьківського настрою через здійсненого ними не поміркованого вчинка, їх небажання розмовляти з дитиною, що нашкодила, боязнь втратити добре ставлення. Тому кожного разу, перед тим, як скористатися покаранням, батьки мають запитати в себе, якими вони бажають виховати сина чи дочку. Лесгафт вказував на те, що потрібно бачити дитину, яку ніхто ніколи не ображав і не торкався її особистості, щоб переконатися у тому, наскільки вона чуйно ставиться до людей і як близько сприймає усяку образу, що їй наноситься [26; 301].

В.М. Бехтерев писав, що при правильному веденні виховання не тільки не може бути мови про будь-які покарання, але навіть не повинно

бути ніяких строгостей, оскільки саме виховання має збуджувати в дитині добрі почуття і, підтримуючи в дитині саморозвиток, дух ініціативи і доставляючи задоволення, має вестися без усякого примусу [4; 506].

Наведені ситуації, які можуть використовуватись у будь-якій формі, розкривають зміст роботи, її спрямованість на гармонізацію стилю батьківського виховання. Їх усвідомлення батьками дає можливість замислитись і над процесом розвитку особистості дитини, і над процесом власного вдосконалення, і над процесом взаємодії з дітьми.

Висновки до Розділу 3

У Розділі 3 представлені обґрунтування та зміст рекомендованої програми, метою якої є зниження та профілактика тривожності молодших школярів за допомогою гармонізації стилю батьківського виховання.

Нами визначені завдання програми полягають в інформуванні батьків досліджень питання тривожності, проведенні інформаційної роботи щодо стилю батьківського виховання та тенденцій його впливу на рівень тривожності молодшого школяра, організації психологічного супроводу батьків щодо підтримки оптимального та корекції (в разі необхідності) сформованого стилю виховання у подоланні тривожності дітей, налагодженні системи сімейних консультацій, індивідуальних та групових терапевтичних занять з батьками.

Відповідно до завдань програма структурована за певними блоками, таких як мотиваційний, блок психологічної підтримки, блок інтерактивної взаємодії, блок психологічного моделювання, блок рольового програвання сімейних ситуацій, блок психологічного діагностування.

Блоки є самостійними одиницями, якими можна оперувати для вибору форм та змісту роботи з батьками.

В організації роботи за рекомендованою програмою з подолання тривожності дітей ми виходили з того, що вона має супроводжуватися інформаційною просвітою батьків. До свідомості батьків необхідно доносити причини тривожності, особливості її впливу на розвиток дитини, її навчання. Ми з розумінням ставились до того, що батьківські стереотипи, установки, які впливають на тривожність дітей, важко піддаються корекції, тому звертали увагу на практичні питання виховання дітей, попередження та подолання тривожності.

Оскільки гармонізація стилів відбувається за рахунок того, що набувають чинності явища, пов'язані з повагою до особистості дитини, довірою до неї, врівноваженістю, збалансованістю, зрілістю впливів тощо, має сенс відокремити ті явища, усвідомлення яких батьками може

забезпечити необхідні якісні зрушення.

Це стосується проблеми сприйняття відносин з дитиною і з оточенням, а також явища, яке потребує переосмислення і глибинного опрацювання - це стереотипи. У межах програми саме означенням аспектам приділено особливу увагу.

Зміст програми відображає систему відповідних методів, таких як підкріплення, зворотній зв'язок, розрізнення, узагальнення, наслідування, покарання, викорінення.

Ознайомлення із даною системою методів батьківського виховання значно урізноманітнює взаємодію з дитиною, дає можливість батькам володіти саме системою впливів і гармонізувати стиль виховання.

ВИСНОВКИ

Дослідження соціально-психологічних чинників тривожності дитини молодшого шкільного віку викликає інтерес та має неабияке практичне значення. Оскільки ця проблема є такою, що містить багато аспектів, у межах роботи ми зосередили свою увагу на можливостях гармонізації стилю батьківського виховання.

Стиль батьківського виховання як відображення ставлення до дитини, використання певних способів впливу на її особистість, створення системи взаємодії батьків з нею вивчається і досліджується вченими з різних позицій відповідно до поставлених завдань.

Поява даного поняття у 60-х роках минулого сторіччя призвела до пошуку відповідей на практичні питання щодо особливостей спілкування, впливу батьків на дітей, контролю тощо.

Подальший розвиток науки доповнював означені аспекти розглядом питань впливовості стилів батьківського виховання у певні вікові періоди, на різні категорії дітей тощо. Аналізуючи психологічну літературу, ми відстежили основні підходи до даного поняття, ознаки створення класифікацій, методи впливу у межах конкретних стилів.

Представлений аналіз свідчить про поступовий розвиток науки у даному напрямку від робіт Д. Баумрінд до робіт М.Й. Боришевського, Г.Я. Варги, В.І. Гарбузова, Т.В. Говорун, Е.Г. Ейдемілера, О.І. Захарова, А.Є. Лічко, В.В. Століна, Т.С. Яценко та інших, від виокремлення двох протилежних стилів батьківського виховання (авторитарного та поблажливого) до розгалуженої системи різноманітних стилів, їх можливостей у формуванні певних типів особистості.

Теоретичне обґрунтування означеної проблеми відбувалось і відбувається на основі емпіричних досліджень, розробки методів, методик, тестів-опитувальників.

Однак отримання різних результатів, відсутність однозначності у впливі того чи іншого стилю батьківського виховання на розвиток дітей, у тому числі і

з урахуванням різних факторів та умов робить дослідження цих аспектів цікавим і таким, що потребує нових розробок.

Вирішуючи завдання роботи, ми провели теоретичний аналіз наукової літератури, ознайомились з методиками дослідження стилів батьківського виховання через діагностування особливостей поведінки, ставлення до дітей, усвідомлення власної позиції в родині і спробували відстежити, яким чином той чи інший стиль впливає на тривожність молодших школярів, розвиток їх емоційно-вольової сфери.

Аналіз результатів, отриманих за прийнятими у науці методиками, проведений кореляційний аналіз дозволили визначити певні залежності, тенденції впливу стилю батьківського виховання на тривожність молодшого школяра.

Враховуючи відстежені залежності, має сенс відзначити важливість оптимального емоційного дистанціювання батьків, прийняття особистості дитини як самостійної.

Крім того, простежується зв'язок між тривожністю і певними шкалами, представленими в опитувальниках та методиках. За методикою PARI цей зв'язок стосується таких шкал, як залежність від сім'ї, несамостійність матері, партнерські відносини, побоювання образи, надмірна турбота. За опитувальником батьківського ставлення дві шкали, такі як кооперація та маленький невдаха вказують на зв'язок із тривожністю.

Представлений у емпіричній роботі матеріал став основою для розробки психокорекційної програми.

Метою даної програми є зниження та профілактика тривожності молодших школярів за допомогою гармонізації стилю батьківського виховання. Програма відображає поєднання певних аспектів, таких як, усвідомлення батьками позиції сприйняття, власних стереотипів і установок, а також урізноманітнення методів впливу на дітей та свідоме ставлення до їх впровадження у взаємодію.

При впровадженні програми ми розраховуємо, що вона дозволить нам встановити такі зрушення:

- усвідомлення батьками батьківства як значущої соціальної та особистісної цінності;
- посилення в них відчуття емоційного благополуччя у взаємодії з дітьми;
- формування ставлення до стиля виховання як до явища, яке забезпечує конструктивну, емоційно сприятливу сімейну атмосферу;
- зростання ступеню впевненості у тому, що виховання дітей за допомогою відповідних способів впливу забезпечує зменшення їх тривожності у разі її виникнення і запобігання її появі.

Представлені у випускній роботі матеріали мають практичне значення, а робота в цілому може стати основою для подальших досліджень. На даному етапі завдання випускної роботи виконані, мету досягнуто.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаптація дитини до школи / С.Максименко. – К.: Мікрос-СВС, 2003 – 111 с.
2. Андрейко А.В. Батьківство як психологічний феномен. Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України / [За ред. академіка С. Д. Максименка]. Київ : Міленіум, 2006. № 29. С. 78-82.
3. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание - М.:Просвещение, 1984. - 327 с.
4. Бехтерев В.М. Вопросы общественного воспитания. - В кн.: Антология педагогической мысли второй половины XIX - нач. XX в. Сост. П.А. Лебедев. - М.: Педагогика, 1990. - С.506.
5. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. - М., 1998.
6. Боришевський М. Сімейне виховання як гарант морального становлення особистості. // Початкова школа. - 1995. - №4. - С. 4-9.
7. Вікова психологія. – К.: Педагогіка, 1976. – 269 с.
8. Виховний потенціал сім'ї та соціалізація дітей // Початкова школа.- 1999.- № 4.- С. 27-39.
9. Выготский Л.С. История развития высших психических функций. - Собр. соч. в 6-ти т. - Т.3 - М.: Педагогика, 1983. - 475 с.
- 10.Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6-ти т. Т.4 Детская психология / Под редакцией Д.Б. Эльконина. - М., 1984. - 432 с.
- 11.Выготский Л.С. История развития высших психических функций. - Собр. соч. в 6-ти т. - Т.6 - М.: Педагогика, 1984. - 453 с.
- 12.Гильяшева И.Н., Игнатъева Н.Д. Межличностные отношения ребенка. - М., 1994. - 74 с.
- 13.Голодрижук А. В. Психологічні особливості дитячо-батьківських стосунків: теоретичний аналіз. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2014. №2. С. 55–60.
- 14.Гончаренко Н. Вплив родинного виховання на розвиток дитини. Психолог. 2008. № 46-47. С. 13-14.
- 15.Єфімов Є. О. Трансформація феномену батьківства в сучасному суспільстві. Переяславская рада: её историческое значение и перспективы развития восточнославянской цивилизации. 2012. URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPIPress/3263/1/Dashenkova_Transformatsiia%20fenomenu_2012.pdf
- 16.Захаров А.И. Как предупредить отклонения в поведении ребенка. - М., 1993. - 192 с.

- 17.Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Науково-методичний посібник. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
- 18.Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология (возможности человека и свойства нервной системы) / Е.П. Ильин. – Челябинск, 1999. – 324 с.
- 19.Казаннікова О.В. Особливості проявів тривожності в молодших школярів. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки. 2014. Вип. 1 (1). С. 176-180.
- 20.Кириченко О. В. Батьківство як соціально-психологічний феномен. Соціально-гуманітарний вісник. 2018. №23. С. 58–62.
- 21.Крайг Г. Психология развития. - СПб, 2000. - 992 с.
- 22.Корольчук М. С. Психологія сімейних взаємин. Київ: Ніка-Центр, 2011. 296 с.
- 23.Красовская Л.И. Я и другие. - Кривой Рог: И.В.И. - 1996 - 17с.
- 24.Кучманіч І. М. Усвідомлене батьківство: навчально-методичний посібник. Миколаїв: Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, 2019. 245 с.
- 25.Левицкая Е.С. Школа Левицкой. - В кн.: Антология педагогической мысли второй половины XIX - нач. XX в. Сост. П.А. Лебедев. - М.: Педагогика, 1990. - 599 с.
- 26.Лесгафт П.-Ф. Семейная жизнь ребенка. - В кн.: Антология педагогической мысли второй половины XIX - нач. XX в. Сост. П.А. Лебедев. - М.: Педагогика, 1990. - С. 30.
- 27.Локк Дж. Мысли о воспитании. В кн.: Педагогическое наследие. Сост. В.М. Ларин, А.Н. Джуринский. - И.: Педагогика, 1988. - С. 147.
- 28.Методика PARI. Психологические тесты / под ред. А.А. Карелина : в 2 т. М., 1999. Т. 2. С. 130–143.
- 29.Методика работы с родителями // Красовская Л.И. - Кривой Рог, 1996. - 28с.
- 30.Обухова Л.В. Детская (возрастная) психология. - М., 1996. - 374 с.
- 31.Опросник родительского отношения (А.Я. Варга, В.В. Столин). URL: [http:// testoteka.narod.ru/dro/1/03.html](http://testoteka.narod.ru/dro/1/03.html)
- 32.Острогорский А.Н. Семейные отношения и их воспитательное значение. В кн.: Антология педагогической мысли второй половины XIX - нач. XX в. Сост. П.А. Лебедев. - М.: Педагогика, 1990. - С. 344 - 352.
- 33.Пирогов Н.И. Вопросы жизни. Избр. пед. соч. Сост. А.Н. Алексюк, Г.Г. Савенок. - М.: Педагогика, 1985. - С. 47.
- 34.Подкоритова Л.О., Кочмарська Я.В. Емпіричне дослідження ставлення батьків до своїх дітей з особливими освітніми потребами // <http://elar.khmnpu.edu.ua/bitstream/123456789/10030/3/22.pdf>

35. Помиткіна Л. В. Соціально-психологічні чинники шкільної тривожності молодших школярів / Л. В. Помиткіна, М. П. Полухіна // Актуальні проблеми психології. – 2015. – Т. 10, Вип. 27. – С. 482-492.
36. Прихожан А.М. Причины, профилактика и преодоление тревожности / А.М. Прихожан // Психологическая наука и образование / Ред. В.В. Рубцов, Аркадий Аронович Марголис, В.А. Гуружапов. – 1998. – №2 1998. – С. 11-18.
37. Прихожан А.М. Психология тревожности: дошкольный и школьный возраст. СПб.: Питер, 2007. – 192 с
38. Ставицька С.О. Взаємозв'язок успішності та шкільної тривожності у дітей молодшого шкільного віку. Наукові записки аспірантів. (Академія наук вищої школи, Волинський Академічний дім). Випуск 4. — Луцьк, 1997. – с.78-85.
39. Ставицька С.О. Вивчення особистісної тривоги у дітей молодшого шкільного віку проєктивними методами. // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Методи підготовки фахівців до професійного спілкування”. Книга І. — Черкаси – 1997.– с.109-119.
40. Стили виховання та їхній вплив на дітей: науковий підхід // <https://starylev.com.ua/blogs/styli-vyhovannya-ta-yihniy-vplyv-na-ditey-naukovyy-pidhid>
41. Титаренко В. Я. Семья и формирование личности. - М., 1987. - С. 176.
42. Тюптя О. Материнство-батьківство як соціокультурні феномени. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2013. С. 80–83.
43. Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношений. - М., 2000. - 512 с.
44. Эйдемиллер Э.Г. Психология и психотерапия семьи. - СПб, 2001. - 656 с.
45. Бастун Н. Індивідуальний підхід до учнів з високою тривожністю. Шестирічки в школі. Київ: Ред. загальнопед. газ., 2004,
46. Гиппенрейтер Ю.Б. Общаться с ребенком. Как? АСТ, Астрель, Харвест; Москва; 2008
47. Джон Грей «Дети - с небес» София, 2019.
48. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості : навч. посіб. / К. : Марич, 2009.
49. Т. М. Титаренко, О. Я. Кляпець. Запобігання емоційному вигоранню в сім'ї як фактор гармонізації сімейних взаємин\ К. : Міленіум, 2007.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Кореляційні зв'язки тривожності зі шкалами опитувальника Вимірювання батьківських установок і реакцій PARI (вказано коефіцієнт кореляції Спірмена)

	Тривожність дитини		Тривожність дитини		Тривожність дитини
Залежність від сім'ї	0.546 ***	Вербалізація	0.277	Придушення волі	0.102
р	< .001	р	0.102	р	0.554
Відчуття самопожертвування	0.209	Партнерські відносини	0.534 ***	Побоювання образити	0.354 *
р	0.220	р	< .001	р	0.034
Сімейні Конфлікти	0.252	Розвиток активності дитини	0.147	Виключення внутрішньо сімейних впливів	0.353 *
р	0.138	р	0.393	р	0.035
Батьківський надавторитет	0.299	Зрівняні відносини	0.043	Придушення агресивності	0.018
р	0.077	р	0.805	р	0.919
Незадоволеність роллю господині	0.256	Роздратованість	0.178	Придушення сексуальності	0.255
р	0.132	р	0.300	р	0.133
Безучасність чоловіка	0.234	Надмірна строгість	0.287	Надмірне втручання	0.076
р	0.170	р	0.090	р	0.661
Домінування матері	0.221	Ухилення від контакту	0.295	Прагнення пришвидшити розвиток	-0.057
р	0.196	р	0.081	р	0.741
Несамостійність матері	0.381 *	Надмірна турбота	0.331 *		
р	0.022	р	0.049		

Таблиця А.2

Кореляційні зв'язки тривожності зі шкалами опитувальника С.Степанова
Стилі батьківської поведінки

		Тривожність дитини
Авторитарний	коэф. Спірмена	0.156
	p	0.370
Авторитетний	коэф. Спірмена	-0.099
	p	0.570
Ліберальний	коэф. Спірмена	0.153
	p	0.380
Індиферентний	коэф. Спірмена	-0.253
	p	0.142

Таблиця А.3

Кореляційні зв'язки тривожності зі шкалами методики діагностики
батьківського ставлення

		Тривожність дитини
Кооперація	коэф. Спірмена	0.416 *
	p	0.012
Симбіоз	коэф. Спірмена	0.117
	p	0.496
Авторитарна гіперсоціалізація	коэф. Спірмена	0.062
	p	0.720
"Маленький невдаха"	коэф. Спірмена	0.442 **
	p	0.007

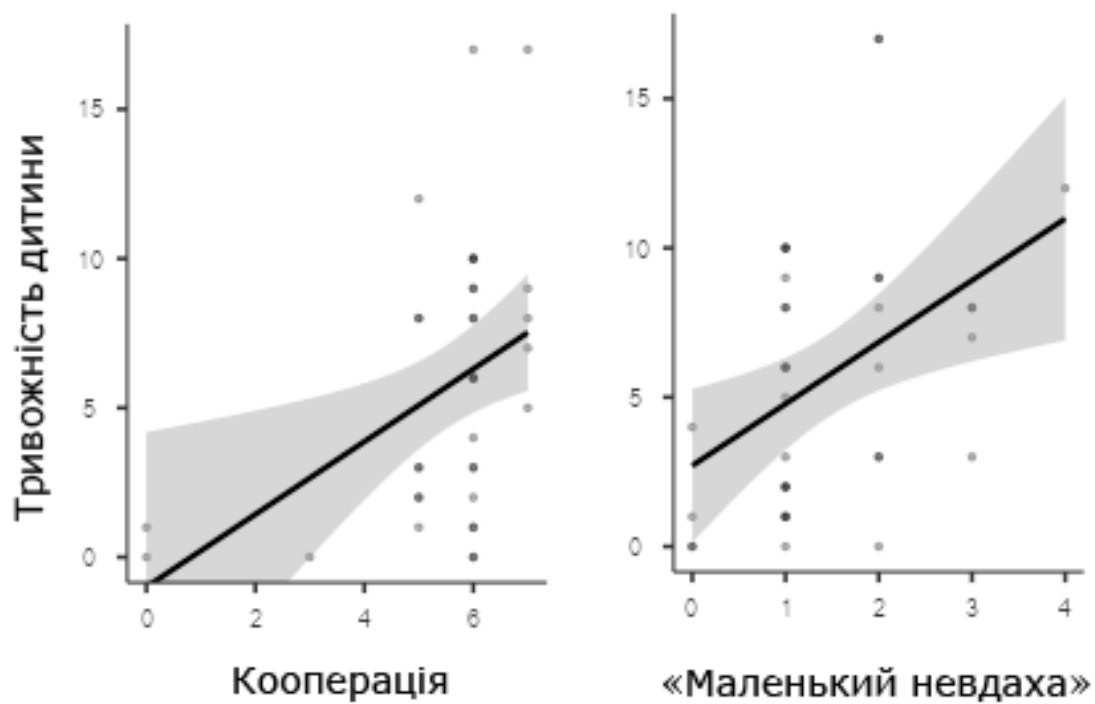

Рисунок А.4 Графік розсіювання показників тривожності зі шкалами Кооперація та Маленький невдаха

Відмінності між групами за віковою ознакою дитини

	Критерій	Статистика	p-рівень	Альтернативна гіпотеза
Тривожність дитини	U критерій Манна-Уїтні	105.5	0.452	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Авторитарний	U критерій Манна-Уїтні	109.0	0.644	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Авторитетний	U критерій Манна-Уїтні	120.0	1.000	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Ліберальний	U критерій Манна-Уїтні	114.5	0.839	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Індиферентний	U критерій Манна-Уїтні	105.0	0.536	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Відкидання дитини	U критерій Манна-Уїтні	89.5	0.170	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Кооперація	U критерій Манна-Уїтні	113.0	0.607	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Симбіоз	U критерій Манна-Уїтні	108.0	0.501	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Авторитарна гіперсоціалізація	U критерій Манна-Уїтні	118.0	0.772	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
"Маленький невдаха"	U критерій Манна-Уїтні	94.0	0.195	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років

Відмінності між групами за віковою ознакою дитини

	Критерій	Статистика	p-рівень	Альтернативна гіпотеза
Залежність від сім'ї	U критерій Манна-Уїтні	94.0	0.217	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Відчуття самопожетування	U критерій Манна-Уїтні	122.5	0.908	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Сімейні конфлікти	U критерій Манна-Уїтні	111.5	0.593	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Батьківський надавторитет	U критерій Манна-Уїтні	116.5	0.729	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Незадоволеність роллю господині	U критерій Манна-Уїтні	114.0	0.661	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Безучасність чоловіка	U критерій Манна-Уїтні	103.5	0.389	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Домінування матері	U критерій Манна-Уїтні	125.0	0.985	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Несамостійність матері	U критерій Манна-Уїтні	110.5	0.557	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Вербалізація	U критерій Манна-Уїтні	120.0	0.814	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Партнерські відносини	U критерій Манна-Уїтні	117.5	0.754	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Розвиток активності дитини	U критерій Манна-Уїтні	107.5	0.488	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Зрівняні відносини	U критерій Манна-Уїтні	101.5	0.328	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Роздратованість	U критерій Манна-Уїтні	102.0	0.344	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Надмірна строгість	U критерій Манна-Уїтні	98.0	0.295	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Ухилення від контакту	U критерій Манна-Уїтні	117.0	0.739	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Надмірна турбота	U критерій Манна-Уїтні	122.5	0.906	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Придушення волі	U критерій Манна-Уїтні	112.5	0.612	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Побоювання образити	U критерій Манна-Уїтні	124.0	0.954	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Виключення внутрішньосімейних впливів	U критерій Манна-Уїтні	102.5	0.368	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Придушення агресивності	U критерій Манна-Уїтні	108.5	0.514	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Придушення сексуальності	U критерій Манна-Уїтні	91.5	0.184	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Надмірне втручання	U критерій Манна-Уїтні	111.0	0.575	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років
Прагнення пришвидшити розвиток	U критерій Манна-Уїтні	120.0	0.830	з дитиною 3-5 років \neq з дитиною 6-9 років

Відмінності між групами жінок та чоловіків за шкалами опитувальника
Стилі батьківської поведінки та методики діагностики батьківського ставлення

	Критерій	Статистика	p-рівень	Альтернативна гіпотеза
Авторитарний	U критерій Манна-Уїтні	77.0	0.405	жінки \neq чоловіки
Авторитетний	U критерій Манна-Уїтні	85.0	0.685	жінки \neq чоловіки
Ліберальний	U критерій Манна-Уїтні	90.0	0.857	жінки \neq чоловіки
Індифферентний	U критерій Манна-Уїтні	77.0	0.420	жінки \neq чоловіки
Відкидання дитини	U критерій Манна-Уїтні	89.5	0.736	жінки \neq чоловіки
Кооперація	U критерій Манна-Уїтні	96.0	0.945	жінки \neq чоловіки
Симбіоз	U критерій Манна-Уїтні	95.5	0.932	жінки \neq чоловіки
Авторитарна гіперсоціалізація	U критерій Манна-Уїтні	87.5	0.672	жінки \neq чоловіки
"Маленький невдаха"	U критерій Манна-Уїтні	65.5	0.156	жінки \neq чоловіки
"Маленький невдаха"	U критерій Манна-Уїтні	65.5	0.078	жінки $>$ чоловіки

Відмінності між групами жінок та чоловіків за шкалами опитувальника
Вимірювання батьківських установок і реакцій

	Критерій	Статистика	p-рівень	Альтернативна гіпотеза
Залежність від сім'ї	U критерій Манна-Уїтні	94.0	0.880	жінки \neq чоловіки
Відчуття самопожертвування	U критерій Манна-Уїтні	73.5	0.313	жінки \neq чоловіки
Сімейні конфлікти	U критерій Манна-Уїтні	83.0	0.539	жінки \neq чоловіки
Батьківський надавторитет	U критерій Манна-Уїтні	93.5	0.865	жінки \neq чоловіки
Незадоволеність роллю господині	U критерій Манна-Уїтні	59.5	0.111	жінки \neq чоловіки
Безучасність чоловіка	U критерій Манна-Уїтні	92.0	0.812	жінки \neq чоловіки
Домінування матері	U критерій Манна-Уїтні	97.5	1.000	жінки \neq чоловіки
Несамостійність матері	U критерій Манна-Уїтні	84.0	0.561	жінки \neq чоловіки
Вербалізація	U критерій Манна-Уїтні	91.0	0.754	жінки \neq чоловіки
Партнерські відносини	U критерій Манна-Уїтні	67.5	0.193	жінки \neq чоловіки
Розвиток активності дитини	U критерій Манна-Уїтні	96.5	0.966	жінки \neq чоловіки
Зрівняні відносини	U критерій Манна-Уїтні	56.0	0.059	жінки \neq чоловіки
Роздратованість	U критерій Манна-Уїтні	73.0	0.276	жінки \neq чоловіки
Надмірна строгість	U критерій Манна-Уїтні	70.5	0.257	жінки \neq чоловіки
Ухилення від контакту	U критерій Манна-Уїтні	84.5	0.575	жінки \neq чоловіки
Надмірна турбота	U критерій Манна-Уїтні	92.5	0.828	жінки \neq чоловіки
Придушення волі	U критерій Манна-Уїтні	81.5	0.492	жінки \neq чоловіки
Побоювання образити	U критерій Манна-Уїтні	78.0	0.404	жінки \neq чоловіки
Виключення внутрішньосімейних впливів	U критерій Манна-Уїтні	95.0	0.915	жінки \neq чоловіки
Придушення агресивності	U критерій Манна-Уїтні	88.0	0.689	жінки \neq чоловіки
Придушення сексуальності	U критерій Манна-Уїтні	69.5	0.228	жінки \neq чоловіки
Надмірне втручання	U критерій Манна-Уїтні	83.0	0.536	жінки \neq чоловіки
Прагнення пришвидшити розвиток	U критерій Манна-Уїтні	86.0	0.624	жінки \neq чоловіки

Відмінності між групами за сімейним статусом за шкалами опитувальника
С.Степанова Стилі батьківської поведінки та методики діагностики
батьківського ставлення (Варга, Столін)

	Критерій	Статистика	p-рівень	Альтернативна гіпотеза
Тривожність дитини	U критерій Манна-Уїтні	110.5	0.820	в шлюбi ≠ не в шлюбi
Авторитарний	U критерій Манна-Уїтні	81.0	0.164	в шлюбi ≠ не в шлюбi
Авторитетний	U критерій Манна-Уїтні	89.5	0.348	в шлюбi ≠ не в шлюбi
Ліберальний	U критерій Манна-Уїтні	95.5	0.495	в шлюбi ≠ не в шлюбi
Індифферентний	U критерій Манна-Уїтні	100.0	0.606	в шлюбi ≠ не в шлюбi
Відкидання дитини	U критерій Манна-Уїтні	108.5	0.758	в шлюбi ≠ не в шлюбi
Кооперація	U критерій Манна-Уїтні	113.0	0.883	в шлюбi ≠ не в шлюбi
Симбіоз	U критерій Манна-Уїтні	116.5	1.000	в шлюбi ≠ не в шлюбi
Авторитарна гіперсоціалізація	U критерій Манна-Уїтні	111.0	0.831	в шлюбi ≠ не в шлюбi
"Маленький невдаха"	U критерій Манна-Уїтні	110.5	0.805	в шлюбi ≠ не в шлюбi

**Відмінності між групами за сімейним статусом за шкалами опитувальника
Вимірювання батьківських установок і реакцій PARI**

	Критерій	Статистика	p-рівень	Альтернативна гіпотеза
Залежність від сім'ї	U критерій Манна-Уїтні	115.0	0.953	в шлюбі \neq не в шлюбі
Відчуття самопожетування	U критерій Манна-Уїтні	85.5	0.232	в шлюбі \neq не в шлюбі
Сімейні конфлікти	U критерій Манна-Уїтні	108.0	0.742	в шлюбі \neq не в шлюбі
Батьківський надавторитет	U критерій Манна-Уїтні	87.5	0.260	в шлюбі \neq не в шлюбі
Незадоволеність роллю господині	U критерій Манна-Уїтні	88.0	0.274	в шлюбі \neq не в шлюбі
Безучасність чоловіка	U критерій Манна-Уїтні	115.5	0.969	в шлюбі \neq не в шлюбі
Домінування матері	U критерій Манна-Уїтні	115.5	0.969	в шлюбі \neq не в шлюбі
Несамостійність матері	U критерій Манна-Уїтні	102.5	0.582	в шлюбі \neq не в шлюбі
Вербалізація	U критерій Манна-Уїтні	106.0	0.651	в шлюбі \neq не в шлюбі
Партнерські відносини	U критерій Манна-Уїтні	107.0	0.708	в шлюбі \neq не в шлюбі
Розвиток активності дитини	U критерій Манна-Уїтні	89.0	0.284	в шлюбі \neq не в шлюбі
Зрівняні відносини	U критерій Манна-Уїтні	85.5	0.198	в шлюбі \neq не в шлюбі
Роздратованість	U критерій Манна-Уїтні	113.0	0.885	в шлюбі \neq не в шлюбі
Надмірна строгість	U критерій Манна-Уїтні	60.5	0.031	в шлюбі \neq не в шлюбі
Ухилення від контакту	U критерій Манна-Уїтні	112.5	0.875	в шлюбі \neq не в шлюбі
Надмірна турбота	U критерій Манна-Уїтні	106.5	0.688	в шлюбі \neq не в шлюбі
Придушення волі	U критерій Манна-Уїтні	109.0	0.769	в шлюбі \neq не в шлюбі
Побоювання образити	U критерій Манна-Уїтні	104.0	0.625	в шлюбі \neq не в шлюбі
Виключення внутрішньосімейних впливів	U критерій Манна-Уїтні	93.0	0.356	в шлюбі \neq не в шлюбі
Придушення агресивності	U критерій Манна-Уїтні	111.5	0.847	в шлюбі \neq не в шлюбі
Придушення сексуальності	U критерій Манна-Уїтні	102.5	0.581	в шлюбі \neq не в шлюбі
Надмірне втручання	U критерій Манна-Уїтні	90.5	0.313	в шлюбі \neq не в шлюбі
Прагнення пришвидшити розвиток	U критерій Манна-Уїтні	114.0	0.923	в шлюбі \neq не в шлюбі

Таблиця Б.1

Кореляційні зв'язки шкал Тривожність дитини та Задоволеність шлюбом зі шкалами блоку «Оптимальний емоційний контакт» та «Надмірна емоційна дистанція з дитиною» методики вивчення батьківських установок PARI (жінки)

		Тривожність дитини	Задоволеність шлюбом
Вербалізація	коэф. Спірмена	-0.102	0.030
	p	0.459	0.835
Партнерські відносини	коэф. Спірмена	0.135	-0.112
	p	0.327	0.430
Розвиток активності дитини	коэф. Спірмена	0.002	-0.177
	p	0.989	0.209
Зрівняні відносини	коэф. Спірмена	-0.123	0.021
	p	0.371	0.883
Роздратованість	коэф. Спірмена	-0.108	-0.017
	p	0.433	0.908
Надмірна строгість	коэф. Спірмена	0.179	-0.057
	p	0.190	0.687
Ухилення від контакту	коэф. Спірмена	0.157	-0.017
	p	0.253	0.907

Таблиця Б.2

Кореляційні зв'язки шкал Тривожність дитини та Задоволеність шлюбом зі шкалами блоку «Оптимальний емоційний контакт» та «Надмірна емоційна дистанція з дитиною» методики вивчення батьківських установок PARI (жінки та чоловіки)

		Тривожність дитини	Задоволеність шлюбом
Вербалізація	коэф. Спірмена	-0.025	0.083
	p	0.828	0.488
Партнерські відносини	коэф. Спірмена	0.062	-0.082
	p	0.595	0.495
Розвиток активності дитини	коэф. Спірмена	0.072	0.015
	p	0.537	0.901
Зрівняні відносини	коэф. Спірмена	-0.136	0.096
	p	0.245	0.422
Роздратованість	коэф. Спірмена	0.010	0.029
	p	0.931	0.811
Надмірна строгість	коэф. Спірмена	0.194	-0.090
	p	0.096	0.452
Ухилення від контакту	коэф. Спірмена	0.164	-0.031
	p	0.161	0.795

Таблиця Б.3

Кореляційні зв'язки шкал Тривожність дитини та Задоволеність шлюбом зі шкалами блоку «Надмірна концентрація на дитині» методики вивчення батьківських установок PARI (жінки та чоловіки)

		Тривожність дитини	Задоволеність шлюбом
Надмірна турбота	коэф. Спірмена	0.049	-0.048
	p	0.678	0.688
Придушення волі	коэф. Спірмена	-0.194	-0.029
	p	0.096	0.809
Побоювання образити	коэф. Спірмена	0.219	-0.153
	p	0.059	0.201
Виключення внутрішньосімейних впливів	коэф. Спірмена	0.020	0.037
	p	0.863	0.760
Придушення агресивності	коэф. Спірмена	-0.079	0.186
	p	0.499	0.117
Придушення сексуальності	коэф. Спірмена	0.235 *	-0.173
	p	0.042	0.145
Надмірне втручання	коэф. Спірмена	-0.000	0.186
	p	0.998	0.118
Прагнення пришвидшити розвиток	коэф. Спірмена	-0.025	0.191
	p	0.830	0.108

Таблиця Б.4

Кореляційні зв'язки шкал Тривожність дитини та Задоволеність шлюбом зі шкалами опитувальника С. Степанова "Стилі батьківської поведінки" (жінки)

		Тривожність дитини	Задоволеність шлюбом
Авторитетний	коэф. Спірмена	0.163	0.146
	p	0.234	0.301
Авторитарний	коэф. Спірмена	-0.148	0.054
	p	0.280	0.705
Ліберальний	коэф. Спірмена	-0.013	-0.157
	p	0.925	0.265
Байдужий	коэф. Спірмена	-0.186	-0.192
	p	0.174	0.172

Таблиця Б.5

Кореляційні зв'язки шкал Тривожність дитини та Задоволеність шлюбом зі шкалами методики діагностики батьківського ставлення (жінки)

		Тривожність дитини	Задоволеність шлюбом
Відкидання дитини	коэф. Спірмена	0.312 *	-0.033
	p	0.020	0.815
Кооперація	коэф. Спірмена	-0.156	0.165
	p	0.257	0.243
Симбіоз	коэф. Спірмена	-0.027	0.068
	p	0.845	0.634
Авторитарна гіперсоціалізація	коэф. Спірмена	-0.063	0.078
	p	0.647	0.584
"Маленький невдаха"	коэф. Спірмена	0.078	-0.096
	p	0.572	0.500

Таблиця Б.5.2

Кореляційні зв'язки шкал Тривожність дитини та Задоволеність шлюбом зі шкалами методики діагностики батьківського ставлення (жінки та чоловіки)

		Тривожність дитини	Задоволеність шлюбом
Відкидання дитини	коэф. Спірмена	0.285 *	-0.083
	p	0.013	0.487
Кооперація	коэф. Спірмена	0.019	0.080
	p	0.872	0.503
Симбіоз	коэф. Спірмена	-0.033	0.035
	p	0.781	0.774
Авторитарна гіперсоціалізація	коэф. Спірмена	-0.125	0.141
	p	0.285	0.237
"Маленький невдаха"	коэф. Спірмена	0.136	-0.017
	p	0.245	0.887

Таблиця Б.6

Перевірка гіпотез про середні для шкал методики діагностики батьківського ставлення в групі тих, котрі мають дитину 3-5 років та тих, хто має дитину від 6 років (жінки)

	Критерій	Статистика	p	Альтернативна гіпотеза
Відкидання дитини	U критерій Манна-Уїтні	90.5	0.025	3-5 років \neq від 6 років
Кооперація	U критерій Манна-Уїтні	135.5	0.285	3-5 років \neq від 6 років
Симбіоз	U критерій Манна-Уїтні	142.0	0.385	3-5 років \neq від 6 років
Авторитарна гіперсоціалізація	U критерій Манна-Уїтні	133.5	0.274	3-5 років \neq від 6 років
"Маленький невдаха"	U критерій Манна-Уїтні	172.0	0.926	3-5 років \neq від 6 років

Перевірка гіпотез про середні для шкал опитувальника «Вимірювання батьківських установок і реакцій» (PARI) в групі тих, котрі мають дитину 3-5 років та тих, хто має дитину від 6 років (жінки)

	Критерій	Статистика	ступені свободи	p	Альтернативна гіпотеза
Залежність від сім'ї	U критерій Манна-Уїтні	171		0.908	3-5 років \neq від 6 років
Відчуття самопожетування	t-критерій Стьюдента	0.661	50.0	0.512	3-5 років \neq від 6 років
Сімейні конфлікти	t-критерій Стьюдента	0.439	50.0	0.662	3-5 років \neq від 6 років
Батьківський надавторитет	t-критерій Стьюдента	0.345	50.0	0.731	3-5 років \neq від 6 років
Незадоволеність роллю господині	t-критерій Стьюдента	-0.540	50.0	0.592	3-5 років \neq від 6 років
Безучасність чоловіка	t-критерій Стьюдента	0.538	50.0	0.593	3-5 років \neq від 6 років
Домінування матері	U критерій Манна-Уїтні	129		0.230	3-5 років \neq від 6 років
Несамостійність матері	t-критерій Стьюдента	0.173	50.0	0.863	3-5 років \neq від 6 років
Вербалізація	U критерій Манна-Уїтні	143		0.396	3-5 років \neq від 6 років
Партнерські відносини	t-критерій Стьюдента	-0.527	50.0	0.601	3-5 років \neq від 6 років
Розвиток активності дитини	t-критерій Стьюдента	-0.309	50.0	0.759	3-5 років \neq від 6 років
Зрівняні відносини	U критерій Манна-Уїтні	159		0.673	3-5 років \neq від 6 років
Роздратованість	t-критерій Стьюдента	0.591	50.0	0.557	3-5 років \neq від 6 років
Надмірна строгість	t-критерій Стьюдента	-0.723	50.0	0.473	3-5 років \neq від 6 років
Ухилення від контакту	t-критерій Стьюдента	0.873	50.0	0.387	3-5 років \neq від 6 років
Надмірна турбота	U критерій Манна-Уїтні	173		0.939	3-5 років \neq від 6 років
Придушення волі	t-критерій Стьюдента	-0.810	50.0	0.422	3-5 років \neq від 6 років
Побоювання образити	t-критерій Стьюдента	0.412	50.0	0.682	3-5 років \neq від 6 років

Виключення внутрішньосімейних впливів	t-критерій Стьюдента	-1.113	50.0	0.271	3-5 років ≠ від 6 років
Придушення агресивності	t-критерій Стьюдента	0.599	50.0	0.552	3-5 років ≠ від 6 років
Придушення сексуальності	t-критерій Стьюдента	0.460	50.0	0.648	3-5 років ≠ від 6 років
Надмірне втручання	t-критерій Стьюдента	0.767	50.0	0.447	3-5 років ≠ від 6 років
Прагнення пришвидшити розвиток	t-критерій Стьюдента	0.171	50.0	0.865	3-5 років ≠ від 6 років

Таблиця Б.8

Перевірка гіпотез про середні для шкал опитувальника С. Степанова “Стилі батьківської поведінки” в групі тих, котрі мають дитину 3-5 років та тих, хто має дитину від 6 років (жінки)

	Критерій	Статистика	ступені свободи	p	Альтернативна гіпотеза
Авторитетний	t-критерій Стьюдента	0.0885	50.0	0.930	3-5 років ≠ від 6 років
Авторитарний	U критерій Манна-Уїтні	173.0		0.944	3-5 років ≠ від 6 років
Ліберальний	U критерій Манна-Уїтні	170.0		0.885	3-5 років ≠ від 6 років
Байдужий	U критерій Манна-Уїтні	148.5		0.365	3-5 років ≠ від 6 років

Таблиця Б.9

Перевірка гіпотез про середні для шкал опитувальника “Оцінювання рівня тривожності дитини” та тесту-опитувальника задоволеності шлюбом в групі тих, котрі мають дитину 3-5 років та тих, хто має дитину від 6 років (жінки)

	Критерій	Статистика	ступені свободи	p	Альтернативна гіпотеза
Тривожність дитини	t-критерій Стьюдента	-0.0976	50.0	0.923	3-5 років ≠ від 6 років
Задоволеність шлюбом	t-критерій Стьюдента	1.7255	47.0	0.091	3-5 років ≠ від 6 років

Перевірка гіпотез про середні для шкал опитувальника «Вимірювання батьківських установок і реакцій» (PARI) в групі тих, котрі знаходяться в шлюбі та котрі не знаходяться (жінки)

	Критерій	Статистика	Ступені свободи	p	Альтернативна гіпотеза
Залежність від сім'ї	U критерій Манна-Уїтні	226		0.858	в шлюбі \neq не в шлюбі
Відчуття самопожетування	t-критерій Стьюдента	0.9301	49.0	0.357	в шлюбі \neq не в шлюбі
Сімейні конфлікти	t-критерій Стьюдента	0.6823	49.0	0.498	в шлюбі \neq не в шлюбі
Батьківський надавторитет	t-критерій Стьюдента	0.3365	49.0	0.738	в шлюбі \neq не в шлюбі
Незадоволеність роллю господині	t-критерій Стьюдента	0.8254	49.0	0.413	в шлюбі \neq не в шлюбі
Безучасність чоловіка	t-критерій Стьюдента	-1.3272	49.0	0.191	в шлюбі \neq не в шлюбі
Домінування матері	t-критерій Стьюдента	-0.0913	49.0	0.928	в шлюбі \neq не в шлюбі
Несамостійність матері	t-критерій Стьюдента	1.3815	49.0	0.173	в шлюбі \neq не в шлюбі
Вербалізація	U критерій Манна-Уїтні	186		0.280	в шлюбі \neq не в шлюбі
Партнерські відносини	t-критерій Стьюдента	-1.5966	49.0	0.117	в шлюбі \neq не в шлюбі
Розвиток активності дитини	t-критерій Стьюдента	-0.1738	49.0	0.863	в шлюбі \neq не в шлюбі
Зрівняні відносини	U критерій Манна-Уїтні	181		0.235	в шлюбі \neq не в шлюбі
Роздратованість	t-критерій Стьюдента	0.1517	49.0	0.880	в шлюбі \neq не в шлюбі
Надмірна строгість	t-критерій Стьюдента	0.6651	49.0	0.509	в шлюбі \neq не в шлюбі
Ухилення від контакту	t-критерій Стьюдента	1.8054	49.0	0.077	в шлюбі \neq не в шлюбі
Надмірна турбота	U критерій Манна-Уїтні	193		0.357	в шлюбі \neq не в шлюбі
Придушення волі	t-критерій Стьюдента	-0.6055	49.0	0.548	в шлюбі \neq не в шлюбі
Побоювання образити	t-критерій Стьюдента	0.0991	49.0	0.921	в шлюбі \neq не в шлюбі

Виключення внутрішньосімейних впливів	t-критерій Стьюдента	-1.1080	49.0	0.273	в шлюбі ≠ не в шлюбі
Придушення агресивності	t-критерій Стьюдента	0.8519	49.0	0.398	в шлюбі ≠ не в шлюбі
Придушення сексуальності	t-критерій Стьюдента	0.3511	49.0	0.727	в шлюбі ≠ не в шлюбі
Надмірне втручання	t-критерій Стьюдента	-0.2124	49.0	0.833	в шлюбі ≠ не в шлюбі
Прагнення пришвидшити розвиток	t-критерій Стьюдента	-0.9525	49.0	0.346	в шлюбі ≠ не в шлюбі

Таблиця Б.11

Перевірка гіпотез про середні для шкал опитувальника «Вимірювання батьківських установок і реакцій» (PARI) в групі тих, котрі знаходяться в шлюбі та котрі не знаходяться (жінки та чоловіки)

	Критерій	Статистика		ступені свободи	Альтернативна гіпотеза
Залежність від сім'ї	U критерій Манна-Уїтні	381		0.958	в шлюбі ≠ не в шлюбі
Відчуття самопожетування	t-критерій Стьюдента	1.208	67.0	0.231	в шлюбі ≠ не в шлюбі
Сімейні конфлікти	t-критерій Стьюдента	0.602	67.0	0.549	в шлюбі ≠ не в шлюбі
Батьківський надавторитет	t-критерій Стьюдента	0.755	67.0	0.453	в шлюбі ≠ не в шлюбі
Незадоволеність роллю господині	t-критерій Стьюдента	1.178	67.0	0.243	в шлюбі ≠ не в шлюбі
Безучасність чоловіка	t-критерій Стьюдента	-0.922	67.0	0.360	в шлюбі ≠ не в шлюбі
Домінування матері	U критерій Манна-Уїтні	309		0.257	в шлюбі ≠ не в шлюбі
Несамостійність матері	t-критерій Стьюдента	1.408	67.0	0.164	в шлюбі ≠ не в шлюбі
Вербалізація	U критерій Манна-Уїтні	318		0.314	в шлюбі ≠ не в шлюбі
Партнерські відносини	t-критерій Стьюдента	-2.248	67.0	0.028	в шлюбі ≠ не в шлюбі
Розвиток активності дитини	t-критерій Стьюдента	0.253	67.0	0.801	в шлюбі ≠ не в шлюбі
Зрівняні відносини	U критерій Манна-Уїтні	343		0.531	в шлюбі ≠ не в шлюбі

Роздратованість	t-критерій Стьюдента	1.163	67.0	0.249	в шлюбі ≠ не в шлюбі
Надмірна строгість	t-критерій Стьюдента	1.172	67.0	0.245	в шлюбі ≠ не в шлюбі
Ухилення від контакту	t-критерій Стьюдента	1.669	67.0	0.100	в шлюбі ≠ не в шлюбі
Надмірна турбота	U критерій Манна-Уїтні	319		0.319	в шлюбі ≠ не в шлюбі
Придушення волі	t-критерій Стьюдента	-1.107	67.0	0.272	в шлюбі ≠ не в шлюбі
Побоювання образити	t-критерій Стьюдента	0.127	67.0	0.899	в шлюбі ≠ не в шлюбі
Виключення внутрішньосімейних впливів	t-критерій Стьюдента	-1.058	67.0	0.294	в шлюбі ≠ не в шлюбі
Придушення агресивності	t-критерій Стьюдента	1.322	67.0	0.191	в шлюбі ≠ не в шлюбі
Придушення сексуальності	t-критерій Стьюдента	0.520	67.0	0.605	в шлюбі ≠ не в шлюбі
Надмірне втручання	t-критерій Стьюдента	0.526	67.0	0.600	в шлюбі ≠ не в шлюбі
Прагнення пришвидшити розвиток	t-критерій Стьюдента	-0.239	67.0	0.812	в шлюбі ≠ не в шлюбі

Таблиця Б.12

Таблиця спряженості для жінок та чоловіків, котрі знаходяться та не знаходяться в шлюбі

	жінки	чоловіки
в шлюбі	39	16
не в шлюбі	12	2

Перевірка гіпотез про середні для шкал опитувальника С. Степанова “Стилі батьківської поведінки”, опитувальника “Оцінювання рівня тривожності дитини”, тесту-опитувальника задоволеності шлюбом та методики діагностики батьківського ставлення між тими, хто знаходиться в шлюбі та хто не знаходиться (жінки)

	Критерій	Статистика	p	Альтернативна гіпотеза
Авторитетний	U критерій Манна-Уїтні	202	0.476	в шлюбі \neq не в шлюбі
Авторитарний	U критерій Манна-Уїтні	226	0.852	в шлюбі \neq не в шлюбі
Ліберальний	U критерій Манна-Уїтні	223	0.810	в шлюбі \neq не в шлюбі
Байдужий	U критерій Манна-Уїтні	210	0.481	в шлюбі \neq не в шлюбі
Тривожність	U критерій Манна-Уїтні	170	0.157	в шлюбі \neq не в шлюбі
Задоволеність шлюбом	U критерій Манна-Уїтні	116	0.115	в шлюбі \neq не в шлюбі
Відкидання дитини	U критерій Манна-Уїтні	210	0.586	в шлюбі \neq не в шлюбі
Кооперація	U критерій Манна-Уїтні	201	0.438	в шлюбі \neq не в шлюбі
Симбіоз	U критерій Манна-Уїтні	192	0.347	в шлюбі \neq не в шлюбі
Авторитарна гіперсоціалізація	U критерій Манна-Уїтні	226	0.864	в шлюбі \neq не в шлюбі
"Маленький невдаха"	U критерій Манна-Уїтні	183	0.235	в шлюбі \neq не в шлюбі

Перевірка гіпотез про середні для шкал опитувальника С. Степанова “Стилі батьківської поведінки”, опитувальника “Оцінювання рівня тривожності дитини”, тесту-опитувальника задоволеності шлюбом та методики діагностики батьківського ставлення між тими, хто знаходиться в шлюбі та хто не знаходиться (жінки та чоловіки)

	Критерій	Статистика		р-рівень	Альтернативна гіпотеза
Авторитетний	U критерій Манна-Уїтні	318	0.308	0.280	в шлюбі \neq не в шлюбі
Авторитарний	U критерій Манна-Уїтні	365	0.752	0.308	в шлюбі \neq не в шлюбі
Ліберальний	U критерій Манна-Уїтні	353	0.628	0.916	в шлюбі \neq не в шлюбі
Байдужий	U критерій Манна-Уїтні	316	0.191	0.752	в шлюбі \neq не в шлюбі
Тривожність	U критерій Манна-Уїтні	282	0.123	0.572	в шлюбі \neq не в шлюбі
Задоволеність шлюбом	U критерій Манна-Уїтні	211	0.117	0.628	в шлюбі \neq не в шлюбі
Відкидання дитини	U критерій Манна-Уїтні	380	0.939	0.167	в шлюбі \neq не в шлюбі
Кооперація	U критерій Манна-Уїтні	333	0.420	0.191	в шлюбі \neq не в шлюбі
Симбіоз	U критерій Манна-Уїтні	380	0.939	0.251	в шлюбі \neq не в шлюбі
Авторитарна гіперсоціалізація	U критерій Манна-Уїтні	343	0.521	0.123	в шлюбі \neq не в шлюбі
"Маленький невдаха"	U критерій Манна-Уїтні	347	0.556	0.073	в шлюбі \neq не в шлюбі

Перевірка гіпотез про середні для шкал блоку «Надмірна концентрація на дитині» опитувальника «Вимірювання батьківських установок і реакцій» (PARI) між чоловіками та жінками

	Критерій	Статистика	Ступені свободи	p	Альтернативна гіпотеза
Надмірна турбота	t-критерій Стьюдента	-0.5026	73.0	0.617	чоловіки \neq жінки
Придушення волі	U критерій Манна-Уїтні	549		0.990	чоловіки \neq жінки
Побоювання образити	t-критерій Стьюдента	0.2798	73.0	0.780	чоловіки \neq жінки
Виключення внутрішньосімейних впливів	t-критерій Стьюдента	-1.4385	73.0	0.155	чоловіки \neq жінки
Придушення агресивності	t-критерій Стьюдента	-0.4392	73.0	0.662	чоловіки \neq жінки
Придушення сексуальності	U критерій Манна-Уїтні	525		0.766	чоловіки \neq жінки
Надмірне втручання	t-критерій Стьюдента	-0.1110	73.0	0.912	чоловіки \neq жінки
Прагнення пришвидшити розвиток	t-критерій Стьюдента	0.0797	73.0	0.937	чоловіки \neq жінки

Перевірка гіпотез про середні для шкал опитувальника С. Степанова “Стилі батьківської поведінки”, опитувальника “Оцінювання рівня тривожності дитини”, тесту-опитувальника задоволеності шлюбом та методики діагностики батьківського ставлення між чоловіками та жінками

	Критерій	Статистика		р-рівень	Альтернативна гіпотеза
Авторитетний	U критерій Манна-Уїтні	528	0.792	0.699	чоловіки \neq жінки
Авторитарний	U критерій Манна-Уїтні	427	0.114	0.958	чоловіки \neq жінки
Ліберальний	U критерій Манна-Уїтні	455	0.240	0.231	чоловіки \neq жінки
Байдужий	U критерій Манна-Уїтні	486	0.325	0.198	чоловіки \neq жінки
Тривожність	U критерій Манна-Уїтні	327	0.007	0.549	чоловіки \neq жінки
Задоволеність шлюбом	U критерій Манна-Уїтні	468	0.513	0.608	чоловіки \neq жінки
Відкидання дитини	U критерій Манна-Уїтні	406	0.075	0.453	чоловіки \neq жінки
Кооперація	U критерій Манна-Уїтні	371	0.025	0.253	чоловіки \neq жінки
Симбіоз	U критерій Манна-Уїтні	528	0.788	0.243	чоловіки \neq жінки
Авторитарна гіперсоціалізація	U критерій Манна-Уїтні	459	0.265	0.261	чоловіки \neq жінки
"Маленький невдаха"	U критерій Манна-Уїтні	400	0.059	0.360	чоловіки \neq жінки
	U критерій Манна-Уїтні	327		0.385	чоловіки \neq жінки